

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Стефанюк Галина Василівна

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ:
ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ, ГЛОСАРІЙ,
САМОСТІЙНА РОБОТА**

**НАВЧАЛЬНО–МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для студентів денної і заочної форм навчання
спеціальності 032 «Історія та археологія»**

Івано-Франківськ – 2018

УДК 94 (477) (093)

ББК 63.3 (4 Укр)

С – 79

Навчально-методичний посібник **«Теорія і методика наукових досліджень : опорні конспекти лекцій, глосарій і самостійна робота. Навчально-методичний посібник для студентів денної і заочної форм навчання спеціальності 032 «Історія та археологія»** підготувала кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Стефанюк Галина Василівна.

Рецензенти:

кандидат історичних наук, доцент

Марущенко Олександр Володимирович

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

кандидат історичних наук, доцент

Вітенко Микола Дмитрович

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

Рекомендовано до друку

Вченою радою Факультету історії, політології і міжнародних відносин

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника»

(протокол № 7 від 27 квітня 2018 р.)

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ (КОМПЕТЕНТНОСТІ).....	7
ФАХОВІ (ПРЕДМЕТНІ) КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	9
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	11
ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ.....	15
САМОСТІЙНА РОБОТА.....	87
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	90
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ.....	103
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ПО ТЕМАХ ДИСЦИПЛІНИ.....	104
ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА З СТУДЕНТАМИ.....	107
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	109
СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	114
ГЛОСАРІЙ.....	123
РЕКОМЕНДОВАНИЙ СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	128

ВСТУП

Призначення будь-якої науки полягає в тому, щоб поглиблювати пізнання навколишнього світу і тим самим допомагати розв'язувати практичні завдання, які постають перед людьми в процесі їх життя і діяльності. Історична наука і отримувані нею знання належать до сфери гуманітарних досліджень, об'єктом яких є Людина, світ людини, відносини, які складаються між людьми і оточуючим їх природним і соціальним середовищем. Людина виступає не тільки як об'єкт діянь, але й як суб'єкт, наділений мисленням, переживаннями, тобто можливостями свідомого вибору цілей і способу діяльності на кожному конкретному етапі свого життя у соціумі.

Історія має певну специфіку порівняно з іншими природничими, гуманітарними і соціальними науками. Щоб зрозуміти цю специфіку, слід уважно прослідкувати структуру, зміст і поширення наукових історичних знань. Таке завдання ставить перед собою методологія історії. У кожній галузі історичної науки нагромаджено значний методичний доробок. Завдання дослідника полягає в тому, щоб чітко усвідомлювати зміст і логіку наукового пізнання, свідомо обирати методи досягнення наукових знань і розуміти можливості їхнього використання.

Навчальна дисципліна “Теорія і методика наукового дослідження” читається для студентів спеціальності 032 “Історія та археологія” у 4 семестрі (2 семестр другого року навчання). Згідно навчального плану передбачається проведення 6 лекційних занять (12 годин) та 9 семінарських (18 годин) для денної форми навчання, на самостійну роботу передбачається 60 годин (виконання індивідуальних завдань), а також 4 лекційних заняття (8 годин) та 2 семінарських заняття (4 години), на самостійну роботу передбачається 78 годин (виконання індивідуальних завдань) для заочної форми навчання. Впродовж семестру здійснюється 4 форми контролю за навчанням студентів: 1) поточний контроль; 2) контрольна робота; 3) виконання індивідуального завдання; 4) колоквиум.

Мета викладання дисципліни – засвоєння і поглиблення теоретичних та практичних знань, умінь і навичок студентів на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти за галуззю знань 03 Гуманітарні науки, спеціальністю 032 Історія та археологія з дисципліни “Теорія і методика наукових досліджень”, які полягають у висвітленні теоретичних основ, питань методики, технології та організації науково-дослідницької діяльності, тобто теоретичного й практичного підґрунтя для ефективного проведення наукових досліджень студентами, формування інтегральної, загальних, фахових компетентностей, достатніх для ефективного розв’язування стандартних і нестандартних комплексних задач у професійній діяльності.

Завданням є поглиблене вивчення та закріплення теоретичних положень і фактологічного матеріалу, який викладався на лекціях або засвоювався шляхом самостійної роботи студентів. Під час семінарських занять вони повинні розвивати творче й аналітичне мислення та культуру мови, вчитися самостійно працювати над підготовкою дослідницьких проєктів. Важливим завданням є усвідомлення студентською молоддю значення підготовки наукових робіт.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- основи теорії і методології освіти, необхідні для професійної діяльності;
- принципи дослідження в науці загалом та історії зокрема;
- характеристики основних методів наукового пізнання, понятійний апарат (основні поняття, терміни, загальні аспекти науки);
- методику підготовки та правильність оформлення науково-дослідної роботи;
- етапи наукового дослідження; типи наукових звітів;
- принципи, етапи підготовки і проведення наукових досліджень.

вміти:

- використовувати знання, уміння і навички із дисциплін для розв’язання конкретних дослідницьких задач у професійній діяльності;
- проєктувати і здійснювати освітній процес з урахуванням сучасної соціокультурної ситуації і рівня розвитку особистості;

- визначити об'єкт, предмет, мету, завдання наукового дослідження;
- використовувати сучасні інформаційно-технологічні ресурси у навчальній діяльності;
- впроваджувати під час навчання інноваційні технології;
- володіти категоріально-понятійним апаратом;
- організовувати комплексний пошук, неупереджений аналіз та інтерпретацію історичних джерел (як українською, так й іноземними мовами);
- працювати з дисциплінарним масивом публікацій: вести пошук, накопичення та обробку наукової інформації;
- самостійно планувати і проводити наукові дослідження (реферування тексту, складання тез доповіді, повідомлення, наукову статтю);
- організовувати ефективну міжособистісну взаємодію суб'єктів освітнього процесу, базовану на здобутих знаннях, демократичних переконаннях і гуманістичних цінностях;
- вдосконалюватися з високим рівнем автономності здобути під час навчання компетенції;
- здійснювати наукові дослідження в галузі історії, методики викладання історії, історичного краєзнавства; застосовувати міждисциплінарний підхід.
- усвідомлювати призначення професійної діяльності, а також потреби систематично підвищувати професійну кваліфікацію через навчання впродовж життя.

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ (КОМПЕТЕНТНОСТІ)

Практична – на основі засвоєних знань, умінь і навичок із дисципліни «Теорія і методика наукових досліджень» здатність розв’язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у процесі навчання за спеціальністю, що передбачає застосування теорій та методів пошуку, виявлення, класифікації, аналізу та інтерпретації історичних джерел з подальшим застосування у науковій роботі.

Дослідницька – здатність у науково-дослідницькій діяльності аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної історії, здатність аналізувати стан та розвиток історичних процесів.

Викладацька – готовність до викладацької діяльності в межах освітньої програми, використання сучасних методів та засобів активізації педагогічної діяльності.

Організаційна – здатність вести самостійний пошук, добір та опрацювання інформації джерел та наукової літератури.

Контрольна – здатність і готовність здійснювати перевірку достовірності фактів в історичному процесі на основі джерел, інформаційних повідомлень, інноваційних підходів щодо історичного розвитку.

Суспільно-політична – здатність розуміти суспільні процеси і впливати на них; здатність ефективно проводити діяльність або виконувати певні функції, забезпечувати розв’язання проблем і досягнення позитивних результатів у галузі історії; адекватне розуміння того, як функціонує суспільство, сприйняття власної ролі й ролі інших людей у цьому процесі; наявність внутрішньої мотивації, здібностей і відповідної кваліфікації для діяльності в системі історичного розвитку.

Діагностична – володіти історичними знаннями, теорією та методологією (підходами, принципами і методами) розпізнавання проблеми, виявлення характерних ознак ситуації.

Інформаційно-аналітична - здатність до критичного використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для пошуку, обробки, аналізу,

верифікації джерельної інформації з історії, формування умінь на основі отриманої інформації формувати комплексні аналітичні висновки; здатність інтерпретувати, систематизувати, критично оцінювати і використовувати отриману інформацію в контексті дослідницького завдання або проблеми, що вирішується).

Комунікативна – здатність письмово й усно спілкуватися (комунікувати) українською – державною мовою; користуватися вербальними і невербальними засобами передачі історичної інформації (усна відповідь, реферат, есе, доповідь на науково-звітній конференції ін.).

ФАХОВІ (ПРЕДМЕТНІ) КОМПЕТЕНТНОСТІ

Здатність чітко і логічно відтворювати знання історичні знання на основі ретроспективної документної інформації, оцінювати нові відомості, факти, події та інтерпретації в контексті формування цілісної історичної картини, необхідних для роботи в науково-дослідницькій сфері.

Здатність усвідомлювати та інтерпретувати опрацьований матеріал, формувати й науково аргументувати власну інтерпретацію, брати активну участь у дискусіях.

Розуміти і застосовувати внутрі і міжпредметні зв'язки, мати синтетичне мислення.

Здатність застосовувати знання, уміння і навички для розробки навчально-методичного забезпечення дисципліни, зокрема логічно-структурних та класифікаційних схем ін.

Здатність інтерпретувати, систематизувати, критично оцінювати і використовувати отриману інформацію в контексті дослідницького завдання або проблеми, що вирішується.

Уміння працювати з джерелами та фаховою літературою.

Здатність використовувати іноземну мову в практичній діяльності за спеціальністю.

Знати і володіти на фаховому рівні методами викладання історії та суміжних дисциплін у вищих навчальних закладах.

Уміння використовувати на практиці програмно-технічні засоби інформатики та сучасні інформаційні системи і технології.

Наявність системи знань основних теорій та концепцій сучасної історіографії, основних джерел із дисципліни, вміти їх критично аналізувати, дотримуючись принципів наукової об'єктивності й неупередженості.

Здатність порівнювати й оцінювати діяльність історичних осіб із позиції загальнолюдських та національних цінностей; визначати роль людського фактора в історії, розкривати внутрішні мотиви й зовнішні чинники діяльності історичних осіб, соціальних груп.

Здатність на основі вивченого матеріалу, ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки.

Здатність на основі вивчення джерел з історії України формувати високу історичну й громадянську свідомість, національну гідність та історичну національну пам'ять, здатність використати на практиці здобуті знання із дисципліни з метою проведення громадянсько-патріотичного виховання серед молоді.

Здатність ефективно брати участь у різних формах наукової комунікації.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Предмет і структура теорії та методології наукового пізнання

Тема 1. Вступ до курсу «Теорія і методика наукового дослідження»

Стан історичної науки в Україні. Причини кризи в науці і шляхи виходу з неї. Освоєння надбань світової історичної думки, традицій вітчизняної науки, подальша розробка проблем теорії, методології й логіки науки, піднесення професійного рівня підготовки істориків.

Основні етапи розвитку історичної свідомості. Перетворення історичних знань у науку. Виникнення філософії історії (історіософії) як універсальної історії людства (Вольтер, Гегель). Суть і значення позитивістської філософії історії. Виникнення і поширення матеріалістичного поширення розуміння історії. Розвиток філософії історії як теорії історичного пізнання та історичного знання (Дільтей, Ріккерт). Сучасне розуміння філософії історії як спеціальної галузі наукових історичних знань, яке на основі конкретного історичного матеріалу осмислює цілісний історичний процес, виробляє принципи й методи пізнання історії, вивчає структуру самого історичного знання.

Місце логіки історичної науки в структурі філософії історії. Логіка як теорія науки. Методика як сукупність дослідницьких прийомів і принципів, за допомогою яких здійснюються вимоги теорії, методології й логіки науки.

Завдання курсу. Література й джерела.

Тема 2. Наука як сфера людської діяльності

Наука. Наукознавство.

Наукове пізнання. Практика як основа пізнання. Мета науки. Відносне і абсолютне знання. Характеристика основних основ науки. Основні поняття науки: наукова ідея, гіпотеза, закон, судження, умовивід.

Наука як сукупність теорій. Система наукових концепцій, принципів, положень, фактів. Методологія наукового пізнання. Метод дослідження як засіб отримання наукових фактів.

Наукова діяльність та її види. Функції, завдання і результати наукової діяльності. Фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Основні результати наукових досліджень.

Суб'єкти наукової діяльності. Наукова комунікація і наукова школа. Реалізація функцій наукової школи.

Науково-дослідницька діяльність студентів (НДДС). Зміст і структура НДДС. Основні напрямки НДДС вищого навчального закладу. Науково-дослідницька діяльність студентів у межах навчального процесу і поза ним. Художньо-творча діяльність.

Тема 3. Предмет, структура й функції історичної науки

Поняття предмету науки. Причини змін у понятті предмету науки.

Реальний історичний процес як діяльність людини, що переслідує свої цілі. Класифікація діяльності за об'єктами (економічна, соціальна, політична,

духовна) і суб'єктами (соціально-історичні спільності, різні формування, індивідууми). Значення розуміння поліструктурності діяльності для визначення напрямів історичних досліджень. Суспільні відносини як форма людської діяльності й об'єкт вивчення історичної науки. Види, взаємовідносини й взаємодія суспільних відносин. Невиправданість догматизованого сприймання понять про базис і надбудову. Потреби та інтереси людей як детермінанти їхньої діяльності. Місце класових інтересів серед інших, невинуватість їх абсолютизації.

Закони розвитку суспільства, їхня відмінність від законів природи. Хибність економічного редуccionізму. Історичні закономірності, їхня конкретність. Роль людського фактору в реалізації історичних закономірностей. Закон альтернативи. Значення вибору людьми шляхів розвитку суспільства.

Формаційна й цивілізаційна концепції історичного процесу. Значення сфери духовної діяльності людей. Ментальність як предмет історичного вивчення. Цивілізація як сукупність матеріальних, соціальних, політичних, духовних надбань, якими дана спільність людей володіє, забезпечує зростаючі потреби своїх членів і озброює кожне нове покоління, що вступає в стан дієздатності. Рівень громадянськості суспільства як критерій рівня розвитку цивілізації.

Історична наука як система. Організаційний, предметний, видовий, логічний, функціональний «зрізи» структури історичної науки.

Функції історичної науки: пізнавальна (евристична), виховна, прогностична, функція соціальної пам'яті, гедоністична.

Тема 4. Методологія і методи історичного дослідження

Метод як компонент науки, через який відбувається зв'язок між об'єктом і суб'єктом. Рівні методологічного знання; методологія історичної науки як конкретно-наукова методологія – теорія історичного пізнання, сукупність принципів і методів історичного дослідження. Зв'язок методології з теорією науки, з світоглядними позиціями історика. Методологічний плюралізм, правильне розуміння його суті.

Принципи історичного пізнання, їхні поняття і значення. Принцип об'єктивності та його вимоги. Достовірність і повнота фактичної інформації. Всебічність розгляду суспільних явищ, урахування багатовимірності історичного процесу. Вивчення суспільних явищ у сукупності дії історичних закономірностей, взаємодії об'єктивного і суб'єктивного факторів.

Принцип історизму і його вимоги. Вивчення явищ у їх русі і розвитку, на всіх його стадіях, у структурних зв'язках із супутніми явищами у світлі подальшого історичного досвіду. Конкретність вивчення як вимога історизму.

Методи історичного дослідження, їхнє відношення до дослідницьких принципів. Підстави обраних методів дослідження: зміст, об'єкт і пізнавальні завдання. Структура методів, використовуваних в історичній науці.

Класифікація історичних методів. Загальнонаукові методи, зокрема системний метод та його модифікації (системно-комунікаційний, системно-компонентний, системно-структурний, системно-функціональний та ін.).

Історичний та логічний методи, метод абстрагування. Міждисциплінарні методи (конкретних соціологічних досліджень, статистичний, психологічний та ін.).

Конкретно-наукові методи. Своєрідність методів дослідження.

Спеціально-наукові історичні методи (порівняльно-історичний, ретроспективний, синхроністичний, діахронний, типологічний, генетичний). Періодизація історичного процесу як пізнавальне завдання і метод дослідження.

Змістовий модуль 2. Форми та етапи пізнавальної діяльності історика

Тема 5. Форми історичного знання і основні етапи історичного пізнання

Основні форми історичного знання. Репродуктивне знання як початкова форма емпіричного знання. Емпіричне знання як логічна систематизована картина історичного процесу. Теоретичне знання як піднесення рівня узагальнення фактичного матеріалу до пізнання історичних закономірностей. Критика неокантіанської концепції поділу наук на ідеографічні та гіпотетичні й віднесення історичної науки до виключно ідеографічних.

Етапи історичного дослідження. Проблема як фрагмент об'єктивної реальності, який з різних причин не був досліджений. Проблема як знання про незнання. Критерії актуальності проблеми.

Поняття факту в логіці науки. Історичні факти (факти-події) і наукові факти (факти-знання). Логіко-методологічне значення тлумачення поняття факту, його природи. Інваріантність фактів. Сукупність фактів як емпірична основа дослідження.

Описання як компонент історичного дослідження, як пізнавальна структура. Певні, часткові та індивідуальні описання. Природність описання в історичному дослідженні. Перехід від описання до пояснення. Пояснення як процедура, яка фіксує причини, фактори й підстави виникнення чи створення даної події, ситуації чи процесу як встановлення причинних зв'язків між явищами. Види пояснень. Поняття як перехід від емпіричного до теоретичного знання. Теоретичне осмислення досліджуваного матеріалу. Соціологічні компоненти в історичному дослідженні.

Послідовність і чергування форм історичного знання і етапів пізнання в практиці історичного дослідження.

Тема 6. Рівні та етапи пізнавальної діяльності історика

Теоретичний і емпіричний рівні наукового пізнання в історії. Історичне пізнання як процес отримання знання. Емпіричні знання. Методи емпіричного пізнання: спостереження, експеримент, опис чуттєвих даних. Форми мислення. Категорії, категоріальний синтез.

Особливості теоретичного знання. Наукова теорія як наслідок пізнавальних методів. Теорія на рівні окремих груп фактів, теорія на рівні процесів. Інструментальна функція теорії. Структура базисного рівня.

Проблема об'єктивності теорії. Ідеалізація об'єкту пізнання. Ідея як вища форма теоретичного знання.

Етапи пізнавальної діяльності історика. Підготовчий етап, інформаційний етап, пояснювальний (теоретичний) етап, нарративний етап.

Тема 7. Робота з науковою літературою

Позаджерельна інформація, її склад і вплив на історика. Джерельна інформація, її роль в дослідженні. Значення піднесення інформативної віддачі джерел.

Будова нового знання (синтезування старого знання і нових фактів) як підстава для поділу всіх носіїв інформації історика на літературу і джерела.

Історіографія як історія історичної науки. Історіографічний факт і історіографічне джерело. Загальна, предметна і проблемна історіографія. Завдання проблемної історіографії, визначення шляхів дослідження.

Бібліографічна евристика як теорія і методика пошуку книжкової інформації. Складання бібліографії дослідження та її поповнення в ході опрацювання теми.

Історіографічний вступ до дослідження. Класифікація літератури з теми. Відмінність історіографічного аналізу від бібліографічного описання. Історіографічні методи в дослідженні, історіографічний стиль викладу. Висвітлення процесу нерозкритих знань з певних питань теми, наявних точок зору на ці питання. Толерантність наукової критики. Техніка опрацювання історіографічних джерел.

Тема 8. Методика пошуку, опрацювання і використання історичних джерел

Джерелознавство як наука. Поняття історичного джерела. Класифікація джерел, загальні схеми і проблемна класифікація. Джерелознавча евристика як теорія і методика пошуку джерельної інформації. Виявлення й добір джерел з теми дослідження.

Джерелознавчий вступ до дослідження. Відмінність джерелознавчої характеристики від переліку використаних джерел. Джерелознавчі методи в дослідженні. Аналітична і синтетична критика джерел і прийоми її здійснення. Здобуття сукупності наукових фактів як кінцева мета синтетичної критики. Включення джерелознавчого аспекту в дослідження. Описання джерел і описання історичних фактів, наочність праці з джерелами. Техніка опрацювання джерел. Перехід до аналітичної критики як початок наукового використання досліджених джерел. Методика роботи з масовими джерелами.

Тема 9. Контролювання дослідження і оформлення його результатів

Наукова проблема, тема і назва дослідження. План дослідження і принципи його складання. Логічний та історичний підходи до конструювання дослідження. Удосконалення плану в процесі опрацювання теми. Прогнози.

Оформлення результатів дослідження. Написання тексту. Мова історичного дослідження. Історія і естетика.

Методика колективних досліджень.

Висновки.

Значення оволодіння логікою й методикою історичного дослідження для професійної підготовки історика.

ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Наука як сфера людської діяльності

1. Поняття про науку.
2. Наука як сукупність теорії.
3. Наукова діяльність та її види.
4. Суб'єкти наукової діяльності.
5. Науково-дослідницька діяльність студентів.

1. Поняття про науку.

Наука – це сфера людської діяльності, спрямована на вироблення нових знань про природу, суспільство і мислення.

Як специфічна сфера людської діяльності вона є результатом суспільного розподілу праці, відокремлення розумової праці від фізичної, перетворення пізнавальної діяльності в особливу галузь занять певної групи людей. Необхідність наукового підходу до всіх видів людської діяльності змушує науку розвиватися швидшими темпами, ніж будь-яку іншу галузь діяльності.

Поняття «наука» включає в себе як діяльність, спрямовану на здобуття нового знання, так і результат цієї діяльності – суму здобутих наукових знань, що є основою наукового розуміння світу. Науку ще розуміють як одну з форм людської свідомості. Термін «наука» застосовується для назви окремих галузей наукового знання.

Закономірності функціонування та розвитку науки, структури і динаміки наукового знання та наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами і сферами матеріального й духовного життя суспільства вивчає спеціальна дисципліна – **наукознавство**.

Наукове пізнання – це дослідження, яке характеризується метою і завданнями, методами отримання і перевірки нових знань. Основною рушійною силою пізнання є практика, яка дає науці фактичний матеріал, який потребує теоретичного осмислення.

Для отримання **нового знання**, потрібно дати відповідь на три запитання:

- 1) що? Скільки? Чому? Яке? Як? – на ці запитання дає відповідь наука.
- 2) Як зробити? – на це запитання дає відповідь методика.
- 3) Що зробити? – це сфера практики.

Наукове знання буває двох видів:

А) відносне знання – це знання, яке, будучи адекватним відображенням дійсності, відрізняється певною неповнотою збігу образу з об'єктом;

Б) абсолютне знання – це повне, вичерпне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує повний збіг інформації з об'єктом.

Характеризується такими основними **ознаками**:

- систематизованого знання (наукових ідей, теорій, концепцій, законів, закономірностей, принципів, гіпотез, основних понять, фактів);
- наявністю наукової проблеми, об'єкта і предмета дослідження;
- практичною значущістю як явища (процесу), що вивчається, так і знань про нього.

Основні поняття науки.

Наукова ідея – інтуїтивне пояснення явища (процесу) без проміжно аргументації, без усвідомлення всієї сукупності зв'язків, на основі яких робиться висновок. Наука передбачає два види ідей: конструктивні і деструктивні, тобто ті, що мають чи не мають значущості для науки і практики.

Гіпотеза – наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ або причин, які зумовлюють даний наслідок. Розрізняють нульову, описову (понятійно-термінологічну), пояснювальну, основну роботу і концептуальну гіпотези.

Гіпотези проходять у своєму розвитку три стадії:

- накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущень;
- формулювання гіпотези і обґрунтування на основі припущення прийнятої теорії;
- перевірка отриманих результатів на практиці і на її основі уточнення гіпотези.

Закон – внутрішній суттєвий зв'язок явищ, що зумовлює їх закономірний розвиток.

Судження – думка, в якій за допомогою зв'язку понять стверджується або заперечується що-небудь.

Умовивід – розумова операція, за допомогою якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження.

2. Наука як сукупність теорії

Наука – це сукупність теорій. Теорія – вчення, система ідей, поглядів, положень, тверджень, спрямованих на тлумачення того чи іншого явища. Це не безпосереднє, а ідеалізоване відображення дійсності. Теорію розглядають як сукупність узагальнюючих положень, що утворюють науку або її розділ. Вона виступає як форма синтетичного знання, в межах якого окремі поняття, гіпотези і закони втрачають колишню автономність і перетворюються на елементи цілісної системи.

До нової теорії висуваються такі вимоги:

- адекватність наукової теорії описуваному об'єкту;
- можливість замінювати експериментальні дослідження теоретичними;
- повнота опису певного явища дійсності;
- можливість пояснення взаємозв'язків між різними компонентами в межах даної теорії;
- внутрішня несуперечливість теорії та відповідність її дослідним даним.

Теорія являє собою систему наукових концепцій, принципів, положень, фактів.

Наукова концепція – система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю.

Концептуальність – це визначення змісту, суті, смислу того, про що йде мова.

Під принципом у науковій теорії розуміють найабстрактніше визначення ідеї. *Принцип* – це правило, що виникло в результаті об'єктивно осмисленого досвіду.

3. Наукова діяльність та її види

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на здобуття і використання нових знань. Вона існує в різних видах:

- 1) науково-дослідницька діяльність;
- 2) науково-організаційна діяльність;
- 3) науково-інформаційна діяльність;
- 4) науково-педагогічна діяльність;
- 5) науково-допоміжна діяльність та ін.

Основними формами наукової діяльності є фундаментальні та прикладні наукові дослідження;

науково-технічна діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання;

науково-педагогічна діяльність – педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації, пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю;

науково-організаційна діяльність – діяльність, що спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності;

Кожен із зазначених видів наукової діяльності має свої специфічні функції, завдання, результати роботи.

У межах науково-дослідницької діяльності здійснюються наукові дослідження. *Наукове дослідження* – цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій.

Розрізняють дві форми наукових досліджень: *фундаментальні та прикладні*. Фундаментальні наукові дослідження — наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини. При-

кладні наукові дослідження наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття і використання знань для практичних цілей.

Наукові дослідження здійснюються з метою одержання наукового результату. Науковий результат – нове знання, здобуте в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі наукового звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо. *Науково-прикладний результат* – нове конструктивне чи технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене випробування, яке впроваджене або може бути впроваджене у суспільну практику. Науково-прикладний результат може мати форму звіту, ескізного проекту, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, натурального зразка тощо.

До основних результатів наукових досліджень належать:

- наукові реферати;
- наукові доповіді (повідомлення) на конференціях, нарадах, семінарах, симпозіумах;
- курсові (дипломні, магістерські) роботи;
- звіти про науково-дослідну (дослідно-конструкторську; дослідно-технологічну) роботу;
- наукові переклади;
- дисертації (кандидатські або докторські);
- автореферати дисертацій;
- депоновані рукописи;
- монографії;
- наукові статті;
- аналітичні огляди;
- авторські свідоцтва, патенти;
- алгоритми і програми;
- звіти про наукові конференції;

- препринти;
- підручники, навчальні посібники;
- бібліографічні покажчики та ін.

4. Суб'єкти наукової діяльності

Суб'єктами наукової діяльності є: вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності. вчений - фізична особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка має повну вищу освіту та проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати;

молодий вчений – вчений віком до 35 років;

науковий працівник – вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації;

науково-педагогічний працівник - вчений, який за основним місцем роботи займається професійно педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації;

науково-дослідна (науково-технічна) установа (далі - наукова установа) - юридична особа незалежно від форми власності, що створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і становить понад 70 відсотків загального річного обсягу виконаних робіт;

5. Науково-дослідницька діяльність студентів

Науково-дослідницька діяльність студентів (НДДС) вищих навчальних закладів України є одним із основних чинників підготовки висококваліфікованих кадрів відповідного профілю.

Поняття «науково-дослідницька діяльність студентів» включає в себе два взаємопов'язаних елементи:

- навчання студентів елементам дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості;
- наукові дослідження, що здійснюються студентами під керівництвом професорів і викладачів.

Для НДДС вищих навчальних закладів характерним є єдність цілей і напрямів навчальної, наукової і виховної роботи, тісна взаємодія всіх форм і методів наукової роботи студентів, що реалізуються в навчальному процесі та позанавчальний час. Це забезпечує їхню участь у науковій діяльності протягом усього періоду навчання, тісно пов'язану як із науково-дослідницькою діяльністю, що проводиться підрозділами ВНЗ, так і з громадською діяльністю.

Зміст і структура НДДС забезпечує послідовність її засобів і форм відповідно до логіки і послідовності навчального процесу, що зумовлює спадкоємність її методів і форм від курсу до курсу, від кафедри до кафедри, від однієї дисципліни до іншої, від одних видів занять до інших, поступове зростання обсягу і складності набутих студентами знань, умінь, навичок у процесі виконання ними наукової роботи. Реалізована в комплексі науково-дослідницька діяльність студентів забезпечує вирішення таких основних завдань:

- формування наукового світогляду, оволодіння методологією і методами наукового дослідження;
- надання допомоги студентам у прискореному оволодінні спеціальністю, досягненні високого професіоналізму;
- розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань;

- прищеплення студентам навичок самостійної науково дослідницької діяльності;
- розвиток ініціативи, здатності застосувати теоретичні знання у своїй практичній роботі, залучення най здібніших студентів до розв'язання наукових проблем, що мають суттєве значення для науки і практики;
- необхідність постійного оновлення і вдосконалення своїх знань;
- розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутнього фахівця;
- створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання у стінах вищого навчального закладу резерву вчених, дослідників, викладачів.

Науково-дослідницька діяльність студентів – це системне утворення, яке має свою структуру, зміст і форми.

У вищих навчальних закладах склалася певна структура НДДС: проректор з наукової роботи – рада НДДС інституту – рада студентського науково-творчого товариства (СНТТ) факультету (факультетів), СНТТ кафедри (кафедр).

Наукове керівництво СНТТ здійснюється науковим керівником, який обирається вченою радою вищого навчального закладу. Голова (з числа студентів) і члени ради СНТТ призначаються і затверджуються наказом ректора по інституту. Рада СНТТ вузу:

- створює факультетські ради СНТТ і керує ними. Організовує разом з факультетськими СНТТ гуртки, творчі секції, бюро та ін.;
- інформує громадськість інституту про роботу СНТТ;
- щорічно організовує підсумкові студентські наукові конференції;
- організовує і проводить внутрівузівський конкурс студентських наукових робіт, контролює діяльність гуртків, студій на кафедрах;
- організовує виставки і презентації кращих наукових праць студентів;
- забезпечує участь студентів у регіональних та всеукраїнських конкурсах, оглядах, конференціях, олімпіадах;
- сприяє широкому впровадженню результатів студентських робіт у практику, публікуванню статей, тез доповідей у наукових збірках;

- організовує взаємодію СНТТ інституту з іншими ВНЗ, викладами освіти, культури та ін.

- морально та матеріально заохочує студентів, які ефективно здійснюють науково-дослідницьку діяльність.

Зміст і характер НДДС визначаються:

- а) проблематикою дослідницької і науково-методичної діяльності кафедр, факультетів, інституту;

- б) тематикою досліджень, що здійснюються кафедрами у творчій співпраці з закладами культури, освіти, з усіма профільними для ВНЗ установами та організаціями; :

- в) умовами дослідницької роботи студентів, наявністю бази дослідження, можливістю отримання необхідних Документів, наявністю комп'ютерної техніки, Internet та Intranet забезпеченням НДДС науковим керівництвом та ін.

Науково-дослідницька діяльність студентів ВНЗ здійснюється за трьома основними напрямками:

- науково-дослідницька робота, що є невід'ємним елементом навчального процесу і входить до календарно-тематичних та навчальних планів, навчальних програм як обов'язкова для всіх студентів;

- науково-дослідницька робота, що здійснюється поза навчальним процесом у межах СНТТ – у гуртках, проблемних групах (лабораторіях), перекладацьких та інформаційних студіях, фольклорних експедиціях та ін.;

- науково-організаційні заходи: конференції, конкурси та ін.

Науково-дослідницька робота студентів у межах навчального процесу є обов'язковою для кожного студента і охоплює майже всі форми навчальної роботи:

- написання рефератів наукової літератури з конкретної теми в процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу, фундаментальних і професійно-орієнтованих, спеціальних дисциплін, курсів спеціалізацій та за вибором;

- виконання лабораторних, практичних, семінарських та самостійних завдань, контрольних робіт, що містять елементи проблемного пошуку;
- виконання нетипових завдань дослідницького характеру в період виробничої практики, на замовлення підприємств, установ, організацій, закладів культури тощо;
- розробка методичних матеріалів з використанням дослідницьких методів (глосаріїв, кросвордів, програм і методик соціологічних досліджень тощо);
- підготовка і захист курсових та дипломних робіт, пов'язаних з проблематикою наукових досліджень спеціальних кафедр.

Методика постановки і проведення НДДС у навчальному процесі визначається специфікою ВНЗ, його науковою і матеріально-технічною базою, набутими традиціями.

Для проведення цієї роботи студенти отримують робоче місце в лабораторії кафедри, комп'ютерному класі, бібліотеці.

У деяких вищих навчальних закладах навчально-дослідницькій роботі передують спеціальні курси з основ організації та методики проведення наукових досліджень, з організації бібліографічної та патентно-ліцензійної діяльності.

Чітка організація НДДС у навчальному процесі сприяє поглибленому засвоєнню студентами спеціальних навчальних дисциплін, дозволяє найповніше виявити свою індивідуальність, сформулювати власну думку щодо кожної дисципліни. При цьому особлива увага приділяється залученню студентів до збору, аналізу та узагальнення кращого практичного досвіду, проведення соціологічних та експериментальних досліджень, підготовки доповідей і повідомлень.

Науково-дослідницька робота студентів поза навчальним процесом є одним із найважливіших засобів формування висококваліфікованих фахівців. Нею передбачається:

- участь студентів у роботі наукових гуртків, проблемних груп, творчих секцій, лабораторій та ін.;

- участь студентів у виконанні держбюджетних або госпрозрахункових наукових робіт, проведенні досліджень у межах творчої співпраці кафедр, факультетів, комп'ютерного центру із закладами культури, освіти тощо;
- робота в студентських інформаційно-аналітичних та культурологічних центрах, перекладацьких бюро;
- рекламна, лекторська діяльність та ін.;
- написання статей, тез доповідей, інших публікацій; найпоширенішою формою організації НДДС є наукові гуртки, секції, студії, бюро, центри. Кожний із них являє собою невеликий (10–15 осіб) творчий студентський колектив, який працює над однією або кількома суміжними науковими темами, за планами, що складаються на семестр або навчальний рік. Науковим підрозділом керує викладач, помічником якого є студент.

28

НДДС диференціюється залежно від курсу навчання, спеціальності та спеціалізації. Якщо напрям дослідження має міжкафедральний характер, здійснюється спільне керівництво НДДС викладачами кількох кафедр.

Художньо-творча діяльність студентів здійснюється практично в усіх вищих навчальних закладах і особливо в музичних, театральних ВНЗ, на творчих факультетах інститутів культури в таких формах:

- робота у творчих секціях і студіях (літературній, композиції, режисури, живопису, скульптури та ін.);
- участь у концертах, конкурсах, виставках на рівні ВНЗ, регіональному, всеукраїнському та міжнародному рівнях;
- виступи на радіо, на телебаченні, в пресі; ;
- розробка сценаріїв, постановчих матеріалів, підготовка і показ спектаклів, шоу-програм, тематичних вечорів та ін.

Студенти, які досягли значних успіхів у науково-дослідницькій діяльності, можуть працювати за індивідуальним графіком виконання навчального плану в межах установленого терміну навчання. Студенти-науковці, випускники ВНЗ

на рішенням ДЕК та СНТТ інституту можуть бути рекомендовані до вступу в аспірантуру, на викладацьку роботу.

Тема 2. Наукова комунікація

1. Поняття наукової комунікації.
2. Види наукової комунікації.
3. Наукова школа.
4. Соціальні функції комунікації.

1. Поняття комунікація, як науковий термін і галузь дослідження своїм другим народженням зобов'язана ХХ ст. Походить воно від лат. *communicatio* — повідомлення, передача, бесіда, розмова. Більше того, словники свідчать, що вивчення проблем комунікації започатковано ще за часів Платона.

Як і завжди в науці, різні автори абсолютно по-різному тлумачать зміст цього поняття. Соціологи (П. Сорокін) розуміють під комунікацією взаємодію, тобто передачу соціальної інформації. Психологи (А. Леонтьєв) — процеси обміну продуктами психологічної діяльності, насамперед спілкування. Кібернетики (А. Урсул) — обмін інформацією між складними динамічними системами та їхніми частинами сприймати, накопичувати та переробляти інформацію.

З огляду на зазначене можемо констатувати, що комунікація є процесом передачі інформації між суб'єктами соціальної сфери суспільства. У свою чергу власне інформацію представники кібернетики (в особі одного із засновників цієї науки Н. Вінера) визначають як зміст, що отримується із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього.

Взагалі термін комунікація використовується багатьма соціальними, біологічними, технічними науками. Але у будь-якому випадку комунікація передбачає наявність як мінімум трьох учасників цього процесу: передавач — повідомлення — приймач.

Таким чином вимальовується, що комунікація є різновидом взаємодії між певними суб'єктами (передавач, приймач) за посередництвом певного об'єкта (повідомлення).

Окрім суб'єктів процесу комунікації, обов'язково має бути присутній об'єкт комунікації (повідомлення). Він може мати матеріальний характер (поштовий лист, книга, SMS, подарунок, жест, мова), або несвідомий, нематеріальний характер впливу на реципієнта (приймача). В останньому випадку комунікатор (передавач) може несвідомо впливати на реципієнта, викликаючи в нього симпатію (антипатію), довіру (недовіру), любов (ненависть) тощо.

Допитливий читач може запитати, чи є комунікацією спілкування людини самої з собою (внутрішня мова, роздуми, спогади)? Очевидно, що так, оскільки ми маємо на увазі своєрідну, хоч і вироджену, але свідому форму комунікації. У випадку марення, галюцинацій ми не можемо говорити про цілеспрямованість і функціональність комунікаційного акту.

Ґрунтуючись на висловленому вище, маємо можливість сформулювати наукове поняття: комунікація є опосередкованою і цілеспрямованою взаємодією двох суб'єктів.

Ця взаємодія може відбуватися в реальному геометричному просторі та астрономічному часі (рух матеріальних об'єктів) або в багатомірному віртуальному просторі і часі (рух ідеальних суб'єктів: змістів, образів, ікон, знаків та ін.).

Комунікація виконує дуже важливі функції в суспільному житті, створюючи умови для забезпечення роботи не тільки інформаційної, а й усієї суспільної сфери. Щодо цього варто розглядати інформаційну сферу як своєрідну кровоносну систему суспільства, без якої функціонування економічної, соціальної, політичної та духовної сфер суспільства не можливе.

У розвитку сучасного суспільства важливу роль відіграє наукова інформація, отримана в результаті наукового пізнання. Її отримання, поширення та використання мають суттєве значення для розвитку науки.

Наукова інформація поширюється в часі та просторі певними каналами, засобами, методами. Особливе місце в цій системі належить науковій комунікації. **Наукова комунікація** (НК) — обмін науковою інформацією (ідеями, знаннями, повідомленнями) між ученими і спеціалістами. Сучасні автори теорії комунікації К. Шеннон та У. Вівер дають таке визначення комунікації: "Це всі дії, коли один розум впливає на інший".

У процесі НК виділяють п'ять основних елементів:

- 1) комунікант — відправник повідомлення (особа, яка генерує ідею або збирає, опрацьовує наукову інформацію та передає її).
- 2) комунікат — повідомлення (фіксована чи нефіксована наукова інформація, закодована певним чином за допомогою символів, знаків, кодів).
- 3) канал (спосіб передачі наукової інформації).
- 4) реципієнт — отримувач повідомлення (особа, якій призначена інформація і яка певним чином інтерпретує її, реагує на неї).
- 5) зворотний зв'язок — реакція реципієнта на отримане наукове повідомлення.

Вивчення комунікаційних процесів та інформаційних потоків у науковій галузі здійснюють фахівці в галузі наукових комунікацій і бібліометрії.

Бібліометрія — наукова дисципліна, яка використовує статистичні методи для аналізу наукової літератури з метою виявлення тенденцій розвитку предметних галузей, особливостей авторства і взаємного впливу публікацій. Бібліометричні зв'язки, такі як цитування, взаємне цитування і взаємні посилення, авторське співцитування і колективне авторство, забезпечують документне підтвердження комунікацій у межах наукових галузей і між ними.

Наукова комунікація починається з комуніканта, який генерує наукову ідею чи концепцію. Це можуть бути як окремі вчені, так і колективи авторів, такі як дослідницькі групи, наукові школи, установи, інститути, регіони чи країни. Залежно від наукового статусу установи, наявності наукового ступеня, вченого звання, кількості публікацій, стажу, наукової роботи визначається науковий

статус комуніканта, рівень його впливу на НК. Особливу роль у комунікації відіграють видатні вчені.

Сформулювавши наукову ідею, автор безпосередньо ділиться нею з колегами, науковим керівником, котрі допомагають визначити подальший напрям її розвитку. Потім інформація поширюється серед широкого кола фахівців у формі наукової доповіді (повідомлення) на конференціях, симпозіумах, оформляється у вигляді наукового звіту, препринта чи статті (в письмовому чи електронному вигляді).

Документована і (або) недокументована наукова інформація — це те, що передається, тобто комунікат. Наукові повідомлення найчастіше передаються за допомогою мови, зображень, дії. Зображення використовують як доповнення до мовних комунікацій (графіки, плакати). Дії підтверджують словесні висновки науковця.

І найчастіше інформація передається за допомогою мови — природної (мова людського спілкування) чи штучної (мова програмування). Комунікант кодує інформацію мв допомогою знаків, символів кодів, а реципієнт декодує (розшифровує, перекладає) інформацію. Наукова комунікація відбувається лише за умови, що мова наукового повідомлений прозуміла реципієнту. Часто дослідники не можуть використати іншомовну публікацію, не володіючи відповідною мовою. Читацька аудиторія буває досить обмеженою, якщо праці видаються недостатньо поширеною мовою. У цьому випадку допомагають переклади.

Між комунікантом та реципієнтом встановлюється канал комунікації, без якого неможливий зв'язок (спосіб обміну, передачі інформації). Це — зустрічі, конференції, радіо, телебачення, Internet, видавництво, редакція журналу, бібліотека та інші канали, що забезпечують можливість безпосередньої чи опосередкованої наукової комунікації.

Наукова комунікація функціонує ефективно за умови існування зворотного зв'язку – реакції реципієнта на отримане повідомлення. Інтерес до повідомлення залежить від багатьох чинників: мають значення зміст проблеми,

наукової ідеї, доступність інформації, місце, час видання, тираж журналу (монографії), мова, рівень і стиль публікації. Проявами зворотного зв'язку реципієнта можуть бути цитування, посилання, відгук, рецензія, написання огляду, реферату, статті, включення ідей автора у відповідну дисципліну як базове знання та ін.

Одним з основних показників значення наукового результату є індекс цитування, який визначає кількість посилань на ту чи іншу статтю, автора, журнал, установу, країну. Чим вищий цей показник, тим авторитетнішим є автор, тим вищий його науковий рейтинг. Посилання свідчать про рівень поширення ідеї, її наукове і практичне значення, зростання людських знань, реальне здійснення наукової комунікації.

2. Є багато підходів до **класифікації наукової комунікації**. Її поділяють на *пряму* (безпосереднє спілкування фахівців, зайнятих у науково-дослідницькому процесі); *опосередковану* (комунікація між ученими через їхні наукові публікації); *вертикальну* (між науковим керівником і дисертантом); *горизонтальну* (пов'язує здобувача з представниками наукової школи) та ін. Однак найпоширенішим є поділ наукових комунікацій на формальні і неформальні, документні і недокументні, між якими встановлено тісний взаємозв'язок.

Формальна НК — обмін науковою інформацією через спеціально створені структури для генерації, оброблення і поширення наукового знання. Це — видавництва, редакції газет і журналів, науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади, радіо, телебачення, бібліотеки, інформаційні центри, музеї, архіви тощо. В наукознавстві формальну комунікацію часто розглядають як опублікування статті в журналі або наукової монографії і посилання. Пряме цитування одного автора іншим свідчить про створення формального каналу комунікації між ними — від цитованого автора до того, хто цитує. Якщо два дослідники цитують третього, то створюється формальна комунікація між першим і третім автором шляхом цитування. Ефективність формальної НК визначається кількістю та якістю опублікованих наукових результатів.

Неформальна НК — це комунікація, що встановлюється між комунікантом (відправником) і реципієнтом (отримувачем) шляхом особистих контактів, зустрічей, бесід, телефонних розмов, листування тощо. Позитивним аспектом такої комунікації є економія часу, забезпечення глибшого взаєморозуміння. Ефективність неформальних НК визначається через самозвіти, опитування, спостереження. Окремі неформальні обміни науковою інформацією стають очевидними, коли науковці у співавторстві публікують результати свого дослідження.

Документна НК — комунікація, опосередкована науковим документом, побудована на обміні документованою інформацією (ідеями, повідомленнями, знаннями). Науковий документ — це публікація результатів теоретичних і (чи) експериментальних досліджень, а також підготовка науковцями до публікації пам'яток культури, історичних документів та літературних текстів. Він містить зафіксовану на матеріальному носіїві наукову інформацію для передачі її в просторі і часі.

У системі НК науковий документ набуває статусу комуніката. Він може бути у вигляді опублікованих тез, тексту наукової доповіді статті, опису винаходу, монографії, звіту про НДР, дисертації, автореферату дисертації, аналітичного огляду, реферату тощо. Наукова інформація може передаватися у формі книги, брошури, журналу, дискети та ін. Переваги таких комунікацій:

- добре збереження наукової інформації;
- можливість вивчення, багаторазового переречитування Інформації;
- ґрунтовність Підготовки;
- можливість доведення до багатьох реципієнтів;
- можливість встановлення права інтелектуальної власності.

Недоліки документних НК: складність поновлення, об'ємність інформації.

Недокументна (усна) НК — передача наукової інформації в незакріпленій на матеріальному носіїві формі. Це — телефонні розмови, публічні виступи, наради, конференції, симпозіуми, безпосереднє спілкування, бесіди тощо.

Позитивним аспектом усних комунікацій є економія часу, можливість більшого порозуміння між науковцями.

З розвитком комп'ютерних і телекомунікаційних каналів комунікації можливості вільного дистанційного обміну науковими ідеями розширюються. Автор може сам створити оригінальний рукопис в електронній формі, через мережу Internet передати його безпосередньо в редакцію журналу і відразу ж опублікувати його. Мережеві канали сприяють оперативному формальному і неформальному обміну інформацією між ученими. Деякі електронні бази даних крім статей (рефератів) містять також адреси авторів. Це дозволяє звернутися безпосередньо до автора і встановити з ним контакт. Електронний журнал є місцем інтегрованої НК, в якій автори, редактори і видавці працюють в одній системі.

Науковець повинен знати переваги та недоліки кожної форми наукової комунікації, вміти відшукати оптимальні шляхи її використання та уникати можливих проблем.

3. Наукова школа (НШ) — неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною програмою і стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визнаного лідера. Це об'єднання однодумців, що розробляє життєво важливі для суспільства проблеми під керівництвом відомого в певній галузі дослідника, має значні теоретичні і практичні результати своєї діяльності, визнані у наукових колах і сфері виробництва.

У діяльності наукової школи реалізуються такі основні функції:

- виробництво наукових знань (дослідження і навчання);
- поширення наукових знань (комунікація);
- підготовка обдарованих вихованців (відтворення). Науковій школі властива сукупність ознак, які дають змогу ідентифікувати таке творче об'єднання дослідників.

Головною ознакою НШ є ефективне засвоєння і дослідження її членами актуальних проблем з висунутих керівником наукових напрямів. Мінімальний

цикл, що дає підстави фіксувати існування школи, становлять три покоління дослідників: засновник школи — його послідовник — учні послідовника.

Ключова фігура НШ — її лідер, ім'ям якого названо школу. Це — видатний, авторитетний учений, котрий розробляє фундаментальні та загальні питання науки, продукує ідеї, нові напрями досліджень, здатний об'єднати навколо себе колектив однодумців.

Серед інших ознак НШ виділяють такі:

- багаторічна наукова продуктивність, що характеризується як кількісними (кількість публікацій, посилань), так і якісними показниками (лідер і члени НШ є авторами фундаментальних наукових праць, членами редколегій провідних професійних журналів і збірників);

- широта проблемно-тематичного, географічного, хронологічного діапазонів функціонування НШ;

- збереження традицій і цінностей НШ на всіх етапах її становлення та розвитку, забезпечення спадкоємності в напрямках наукових досліджень, стилю наукової роботи;

- розвиток атмосфери творчості, новаторства, відкритості для наукових дискусій як у професійній пресі, так і в спілкуванні;

- об'єднання в НШ певного кола талановитих учених, постійне її поновлення обдарованими вихованцями — послідовниками лідера, здатними до самостійного пошуку;

- постійні комунікаційні зв'язки (горизонтальні і вертикальні) між учителем та учнями, рядовими членами школи;

- активна педагогічна діяльність (кількість здобувачів, аспірантів, докторантів, підручників, навчальних посібників, розробка нових курсів);

- офіційне визнання державою (науковою спільнотою) мажоритних мостів наукових досліджень НШ (число академіків, докторів, кандидатів наук, професорів, доцентів, заслужених діячів і працівників).

Вважається, що лідером НШ є переважно доктор наук. У складі має бути не менше трьох докторів наук за спеціальністю.

Методом ідентифікації НШ є вивчення потоку кандидатських і докторських дисертацій науковців, вв і входять до цього неформального колективу. Такий підхід правомірний, оскільки виявляє взаємовідносини "вчитель — учень", що є особливо суттєвим для НШ. Він є ефективним, оскільки дає змогу отримати конкретні результати, що базуються на кількісних даних про захищені під керівництвом того чи іншого вченого дисертації, свідчить про відповідність тематики дисертацій учнів проблематиці дисертації лідера. Цей метод простий, оскільки зводить завдання ідентифікації до встановлення формальних показників. Виявленням документних потоків методом контент-аналізу можна дослідити змістовну єдність проблематики НШ. Бібліометричні методи допомагають вивчити частоту цитування праць керівника його учнями.

Наукові школи є головною неформальною структурою науки, роблять значний внесок у її розвиток. Їх представники, як правило, досягають значних наукових результатів.

4. Соціальні функції масової комунікації

Інформаційна функція — є основною функцією, оскільки на організації й управлінні потоками інформації побудовані публік рилейшнз (PR), реклама тощо.

Соціалізуюча функція — пов'язана із соціальним вихованням членів суспільства, формуванням або зміною інтенсивності і спрямованості соціальних настанов, цінностей та ціннісних орієнтацій аудиторії, з якою здійснюється комунікація. Зокрема, соціалізуюча функція може розглядатися як така, що реалізує стратегічний PR, на якому ґрунтується вся суспільна сфера.

Організаційно-поведінська функція — пов'язана з ініціюванням або припиненням певних дій масової аудиторії. З нею можна поєднати тактичний PR (політична, виборча або рекламна кампанія).

Емоційно-тонізуюча функція полягає в регулюванні емоційного рівня аудиторії, стимулюванні її емоційних реакцій.

Комунікаційна функція — пов'язана з регулюванням зв'язків між різними індивідами або сегментами аудиторії, а також комунікатора з тією самою аудиторією .

Психологічні функції масової комунікації

З точки зору психології виокремлюють такі функції масової комунікації:

Формування масової психології — стратегічна, оскільки формує і масу (як суб'єкт соціальної дії), і масову психологію.

Інтеграційно-комунікаційна — пов'язана з формуванням загальних емоційно-психологічних настроїв аудиторії.

Отже, феномен масової комунікації можна розглядати як:

1. Набір технічних механізмів (засобів масової комунікації, які доносять повідомлення до аудиторії) для впливу на психіку людей.
2. Нові змістовні компоненти психологічного впливу (коли транслуються не просто директивні повідомлення, а повідомлення, що стимулюють, "підштовхують" індивідів до певних дій).
3. Спеціально організований процес, коли зовнішньо люди (начебто) мають право на індивідуалізацію і свободу людської свідомості, а по суті — внутрішньо (психологічно) такого вибору не мають, оскільки дивляться одні й ті самі (по змісту) телепрограми, слухають одні й ті самі радіопередачі і читають одні й ті самі повідомлення в газетах з різними назвами.

У цьому контексті варто виокремити такі масово-психологічні функції засобів масової комунікації:

- загальної регуляції психодинаміки суспільства;
- інтегратора масових настроїв;
- управління циркуляцією психоформуючої інформації.

Тема 3. Рівні та етапи пізнавальної діяльності історика

1. Теоретичний і емпіричний рівні наукового пізнання в історії.
2. Особливості теоретичного знання.

3. Проблема об'єктивності теорії.
4. Етапи пізнавальної діяльності історика.

1. Теоретичний і емпіричний рівні наукового пізнання в історії

У пізнанні розрізняють два рівні: емпіричний та теоретичний.

Емпіричний (від гр. *empeiria* – досвід) рівень знання – це знання, отримане безпосередньо з досвіду з деякою раціональною обробкою властивостей і відношень об'єкта, що пізнається. Він завжди є основою, базою для теоретичного рівня знання.

Теоретичний рівень – це знання, отримане шляхом абстрактного мислення.

Людина починає процес пізнання об'єкта із зовнішнього його опису, фіксує окремі його властивості, сторони. Потім заглиблюється в зміст об'єкта, розкриває закони, яким він підлягає, переходить до пояснення властивостей об'єкта, об'єднує знання про окремі сторони предмета в єдину, цілісну систему, а отримане при цьому глибоке різнобічне конкретне знання про предмет і є теорією, що має певну внутрішню логічну структуру.

Слід відрізнити поняття "чуттєве" і "раціональне" від понять "емпіричне" і "теоретичне". "Чуттєве" і "раціональне" характеризують діалектику процесу відображення взагалі, а "емпіричне" і "теоретичне" належать до сфери лише наукового пізнання.

Емпіричне пізнання формується в процесі взаємодії з об'єктом дослідження, коли ми безпосередньо впливаємо на нього, взаємодіємо з ним, обробляємо результати і робимо висновок. Але отримання окремих емпіричних фактів і законів ще не дає змогу побудувати систему законів. Для того щоб пізнати сутність, необхідно обов'язково перейти до теоретичного рівня наукового пізнання.

Емпіричний і теоретичний рівні пізнання завжди нерозривно пов'язані між собою і взаємообумовлюють один одного. Так, емпіричне дослідження, виявляючи нові факти, нові дані спостереження та експериментів, стимулює розвиток теоретичного рівня, ставить перед ним нові проблеми та завдання. В свою чергу, теоретичне дослідження, розглядаючи та конкретизуючи

теоретичний зміст науки, відкриває нові перспективи пояснення та передбачення фактів і цим орієнтує та спрямовує емпіричне знання. Емпіричне знання опосередковується теоретичним – *теоретичне пізнання* вказує, які саме явища та події мають бути об'єктом емпіричного дослідження і в яких умовах має здійснюватись експеримент. На теоретичному рівні також виявляються і вказуються ті межі, в яких результати на емпіричному рівні істинні, в яких емпіричне знання може бути використано практично. Саме в цьому і полягає евристична функція теоретичного рівня наукового пізнання.

Межа між емпіричним та теоретичним рівнями досить умовна, самостійність їх один стосовно одного відносна. Емпіричне переходить у теоретичне, а те, що колись було теоретичним, на іншому, більш високому етапі розвитку, стає емпірично доступним. У будь-якій сфері наукового пізнання, на всіх рівнях спостерігається діалектична єдність теоретичного та емпіричного. Провідна роль у цій єдності залежно від предмета, умов та вже наявних, отриманих наукових результатів належить то емпіричному, то теоретичному. Основою єдності емпіричного та теоретичного рівнів наукового пізнання виступає єдність наукової теорії та науково-дослідної практики.

2. Особливості теоретичного знання

Теорія пізнання є вченням про закономірності процесу пізнання навколишнього світу, методи і форми цього процесу, про істину, критерії і умови її доведення. Процес пізнання зводиться від живого спостереження до абстрактного мислення і від нього до практики.

Мислення — це опосередковане і узагальнене відображення в мозку людини суттєвих властивостей, причинних і закономірних зв'язків між об'єктами і явищами.

Теоретичне знання — перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини; знання — це ідеальне відтворення в мовній формі узагальнених уявлень про закономірні зв'язки об'єктивної реальності світу.

Функціями теоретичного знання є узагальнення розрізнених уявлень про закономірності природи, суспільства і мислення; збереження в узагальнених уявленнях усього того, що може бути застосовано в практичній діяльності.

Розвиток без знання неможливий, адже все, що створюється, залежить від нього. Для того, щоб розвиватись, слід перетворювати ресурси в речі, а для цього необхідні знання. У найбільш економічно розвинутих країнах приділяється настільки велика увага інформації та знанням, що вони стали важливим чинником, який визначає рівень життя у більшій мірі, ніж земельні ресурси, машини, праця.

Основою, рушійною силою пізнання є практика, яка дає науці фактичний матеріал, що потребує теоретичного осмислення.

Пізнання виростає з практики, але потім саме спрямовується на практичне оволодіння дійсністю. Від практики до теорії і від теорії до практики, від дії до думки і від думки до дійсності - така загальна закономірність поведінки людини в навколишній дійсності.

Практика є початком, вихідним пунктом і одночасно природним завершенням будь-якого процесу пізнання. Діалектика процесу пізнання виражається в протиріччі між обмеженістю наших знань і безмежною складністю об'єктивної дійсності, між суб'єктивною формою і об'єктивним змістом людського пізнання, в необхідності боротьби думок, що дозволяє шляхом логічного доведення і практичною перевіркою встановити істину.

Наука складає суть людських знань. Кант визначає науку як сукупність знань, упорядкованих згідно з певними принципами, закономірностями і зв'язками. Розкриваючи закономірні зв'язки дійсності, наука виражає їх в абстрактних поняттях, схемах. Тому істинне наукове теоретичне знання є об'єктивним, незалежним від праць і відкриттів учених. Разом із тим, наукове знання може бути відносним і абсолютним.

Відносне теоретичне знання — знання, яке є в основному правильним відображенням дійсності, але відрізняється деяким неповним збігом образу з об'єктом.

Абсолютне теоретичне знання — це повне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютний збіг образу з об'єктом. Абсолютне теоретичне знання не може бути відкинутим або зміненим у майбутньому.

На основі абсолютного знання формується базове знання.

Базове теоретичне знання — це знання структурних зв'язків та закономірностей розвитку соціальних процесів та явищ. Воно стабільне в часі і трансформується в конкретні знання залежно від змісту вирішуваних завдань. Базове теоретичне знання завжди концептуальне, лежить в основі формування ключової компетентності.

Формою розвитку теоретичного знання є наукове дослідження, тобто вивчення явищ і процесів, аналіз впливу на них різних чинників, а також вивчення взаємодії між явищами за допомогою наукових методів з метою отримання доведених і корисних для науки і практики рішень з Максимальним ефектом.

Теоретичне знання - цілеспрямоване пізнання, результатом якого виступають система понять, законів і теорій.

Мета теоретичного знання — визначення конкретного об'єкта і всебічне, достовірне вивчення його структури, характеристик, зв'язків на основі наукових принципів і методів пізнання, впровадження у виробництво корисних результатів.

Розрізняють дві форми теоретичних знань: фундаментальні та прикладні.

Фундаментальні знання — наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини.

Прикладні знання — наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття та використання знань для практичних цілей. Наукові дослідження здійснюються з метою одержання наукового результату.

Науковий результат — нове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних теоретичних знань та зафіксоване на носіях наукової інформації.

У процесі теоретичного знання виділяють такі етапи:

- виникнення ідеї;
- формування понять, тверджень;
- висунення гіпотез; узагальнення наукових чинників;
- доведення правильності гіпотез і тверджень.

Теоретичні знання є неодмінним результатом усякого наукового пізнання вже в силу застосування понятійно-категоріального апарату. Проте, підсумком дослідницьких зусиль завжди є конкретна наукова теорія. Вона є наслідком застосування до аналізу історичних фактів визначених пізнавальних методів, які дозволяють здобути інформацію і знання, що не лежать на поверхні фактів. Отримані з допомогою логічних прийомів знання відображають певні зв'язки між об'єктами і явищами, і є теорією даних фактів або науковою теорією. З цього випливає, що наукові теорії бувають різних рівнів узагальнення:

1) теорії на рівні окремих груп фактів (теорія типів письма в палеографії, теорія укладання міжнародних угод і т. д.);

2) теорія на рівні процесів (теорія європейського ренесансу, теорія фільварково-панщинної системи і т. д.)

На рівні груп фактів і явищ, визначення “теорія” вживається умовно, оскільки йдеться про узагальнення однопорядкових у часі і просторі об'єктів. Тому для цих рівнів краще вживати термін “концепція”. Головне завдання теорії – дати відповідь на питання: що відбувалось насправді? Вона повинна розкрити сутність охоплених теорією об'єктів, тобто пояснити їх. Але теорія має ще одну важливу функцію – інструментальну. Вона є засобом пізнання подібних, а також більш складних явищ.

Нині встановлено, що наукові теорії являють собою системи з ієрархізованою структурою. У всій теорії є базистий рівень, який складається з:

1) фактологічної підстави (інформація про предмет вивчення);

- 2) конструктивної підстави (логічне поєднання елементів теорії між собою);
- 3) нормативної підстави (запозичення понять і категорій з інших теорій).

Проблема об'єктивності теорії

Усі теорії є ідеальним знанням, яка не має аналога в реальності, а лише відображає певні сутності взаємодії реальних явищ. При формуванні теоретичних знань в процесі систематизації і узагальнення беруться до уваги лише суттєві, найбільш важливі риси і властивості, а інша їх частина залишається за об'єктом даної теорії. Іншими словами, побудова теоретичного знання є процесом логічної ідеалізації об'єкту пізнання. Ця ідеалізація зумовлена застосуванням методів пізнання, кожний з яких має свої сильні сторони і обмеження. Співвідношення між теорією і методом в сучасній науці характеризується так: метод дає фактичний матеріал для теорії і дозволяє її будувати; теорія обґрунтовує застосування методу; коли одержані з допомогою методу знання не вписуються в існуючу теорію, то стара теорія відкидається і замінюється новою теорією, яка включає нові факти. Це не означає, що стара теорія була невірною – вона просто відображала існуючий на той час рівень знань про риси і властивості досліджуваних об'єктів. Новому рівневі знань відповідає нова теорія. Таким чином, рух до істинного знання є постійним і нескінченним.

Вищою формою теоретичного знання є ідея. Кожна теорія має провідну ідею, яка об'єднує навколо себе розрізнені знання. Своєрідність ідеї полягає в тому, що вона представляє собою ідеалізований об'єкт і спосіб діяльності з ним. У такому випадку ідея є “запереченням” знання, оскільки в ній доведені до абсолюту окремі властивості об'єкта, а значить виникає суперечність між емпірією і теорією. Подолання цієї суперечності можливе лише на підставі нагромадження нових знань і заперечення старих теорій та їх ідей. (Тому сфера ідеології є настільки віддаленою від теоретичних і емпіричних знань, що з'являється небезпека її відриву від науки через догматизацію і абсолютизацію окремих теорій).

3. Етапи пізнавальної діяльності історика

Підготовчий етап історичного пізнання та його операції. Він складається з декількох пізнавальних процедур. *Перша* — *вибір актуальної теми дослідження*, тобто об'єкту і предмету пізнання. Вибір теми завжди зумовлений сучасними суспільними процесами. Сучасне життя потребує ретроспективного погляду у минуле. Цю процедуру ще називають також «оціночною», оскільки в ній концентруються впливи світогляду суб'єкта, його бачення картини світу. Сучасність ставить перед істориками запитання, на які вони повинні дати наукові відповіді. (Так, утворення незалежної України закономірно привернуло увагу істориків до проблем нації і національних рухів, держави і державності тощо). Це є закономірним, оскільки завдання історії як науки полягає у виконуванні соціального замовлення. Проблема тут в тому, щоб, виконуючи соціальне замовлення, науковці не прагнули «підігнати» свої висновки під «замовлення» певних політичних сил або ідеологій. Якщо б таке сталося, то можна вести мову не про наукову, а про «кон'юнктурну» історію. Щоб цього не сталося, наукове дослідження повинно спиратись на існуючі наукові школи і напрямки, нагромаджений пізнавальний доробок. Одним з питань організаційного розвитку науки є співвідношення держави і наукової структури. Наука, особливо гуманітарна, не в стані розвиватись без матеріальної підтримки держави. Держава, як і інші політичні громадські структури зацікавлена у розвитку науки. Тому завданням науковців є усунення або нейтралізація кон'юнктурних впливів, які можливі тільки за умов визначення актуальної проблематики самими вченими, в тому числі з допомогою наукової експертизи.

Друга процедура передбачає постановку дослідницького завдання і формування робочої гіпотези. Ця процедура теж вимагає як правило високого рівня підготовки фахівця, обізнаного з проблемними питаннями своєї галузі. Щоб обрати об'єкт та предмет пізнання і висунути робочу гіпотезу необхідно мати докладне уявлення на рівні теоретичних знань: про теорію і методи пізнання обраних явищ і процесів, джерельне забезпечення дослідження, місце і роль об'єкту вивчення серед інших об'єктів даної епохи і середовища тощо.

Дослідницьке завдання спочатку ставиться тільки у загальних рисах і лише в ході подальшої роботи виявляються більш конкретні можливості дослідника отримати нове знання. Тому на відміну від своїх попередників, історик повинен знайти нові можливості розкриття сутності досліджуваного явища. Це може виявитись у трьох варіантах: 1) залучення нових джерел, які несуть нову інформацію про об'єкт пізнання; 2) отримання нової інформації з відомих джерел; 3) застосування нових методів, які дозволяють розкрити нові сторони явища. Тому остаточно постановка дослідницького завдання є початковим і завершальним етапом пізнання (до нього необхідно повертатись після вивчення об'єкту, щоб внести корективи у попередню робочу гіпотезу).

Інформаційний етап історичного пізнання. На цьому етапі дослідник виконує декілька пізнавальних операцій, зміст яких можна окреслити як формування інформаційної бази дослідження. Збирання і обробка інформації передбачає три послідовні операції. Перша — *бібліографічна* — передбачає збір інформації про саму історичну інформацію. Створення бібліографії теми полягає у нагромадженні даних про спеціальну літературу і джерела, які дозволяють підійти до вивчення об'єкту. Друга операція — *історіографічна* — включає в себе опрацювання спеціальної наукової літератури. Вона покликана сформулювати уявлення про об'єкт вивчення у контексті його суспільно-історичного тла, місця і ролі серед інших подібних об'єктів. У ході ознайомлення з літературою починається нагромадження інформації про об'єкт пізнання, його взаємини з іншими об'єктами, формується уявлення, його особливі риси та властивості. Історіографічне вивчення закладає інформаційні підвалини майбутнього дослідження. Третя операція — *джерельна* — передбачає опрацювання джерел, які дозволяють безпосередньо скласти уявлення про об'єкт дослідження, визначити його предметну сторону.

Загалом інформаційний етап передбачає розв'язання низки методологічних питань.. Передусім, виявлення, відбір і аналіз джерел повинні орієнтуватись на забезпечення кількісної і якісної репрезентативності історичних даних, необхідних для вирішення дослідницького завдання.

Репрезентативність залежить не стільки від кількості залучених джерел, скільки від їх інформаційної цінності. Тому прагнення залучати якомога більше джерел не дає очікуваного результату. Важливішим є знаходження і залучення таких джерел, які розкривають суттєві риси об'єкта, його властивості і зв'язки. Щодо кількісної репрезентативності даних, то вона має значення при вивченні масових процесів. Таке вивчення завжди полягатиме у дослідженні вибіркового даних. Не можна оминати проблеми історичного джерела, яка сьогодні найбільш повно розглядається в світлі теорії інформації. Усі історичні джерела є носіями інформації, котра є підставою для реконструкції минулої реальності. Теорія інформації дозволяє подолати спекулятивні міркування і поставити проблему історичного джерела на загальнонауковий ґрунт, усунути на другий план традиційні проблеми про соціальну природу історичних джерел. Головне прикладне завдання джерелознавства нині полягає у підвищенні інформаційної віддачі джерел. Завжди існувала невідповідність між цілями творців джерел і завданнями історика. Тому гостро стоїть проблема максимального збільшення інформаційності збережених джерел. Напрямки і способи її вирішення подає інформатика. Як свідомо істота суб'єкт взаємодіє з навколишнім середовищем і завжди прагне отримати інформацію для досягнення визначених цілей.

Реконструкційний етап історичного пізнання. Етап реконструкції вважається емпіричним етапом історичного дослідження. На цьому етапі здійснюються дві дуже важливі розумові операції. Перша полягає у встановленні історичних фактів. Проблема історичного факту є однією з головних у методології історії. Факти складають змістовні підстави кожної науки. Але потрібно пам'ятати, що вони не тотожні чуттєвим (емпіричним) даним. Поняття «факт» {від латин. — дія, подія) має багато сенсів, виокремимо три рівні цього поняття: 1) факт реальності, 2) факт історичного джерела, 3) науково-історичний факт. Факти минулої дійсності — це факти різнопланової людської діяльності, які є інваріантні, однозначні і незмінні у просторово-часовій і сутнісній завершеності. Факти історичного джерела є лише відображенням фактів дійсності творцем джерела. Це відображення є

суб'єктивним, інваріантним, незмішним і змістовно безмежним. Науково-історичні факти — це відбиття істориком минулої дійсності на підставі фактів джерел. Робота з історичними фактами ставить ряд методологічних проблем. Передусім це проблеми простоти і складності факту. У дійсності існує величезна багатомірність фактів. Будь-який історичний факт завжди знаходиться в системі інших фактів. Широке коло теоретичних проблем торкається факту джерела. На стадії оперування фактами джерела важливе значення має герменевтика — розгадування і тлумачення їх змісту. Не менш важливими є проблеми науково-історичних фактів. Особливо гострою є відповідальність історика за об'єктивність формування історичних фактів. Адже в ході історичного пізнання здійснюється не просте відновлення фактів джерела, а їх конструювання — очищення від спотворень, постановка в систему зв'язків з іншими фактами. Тобто це є «концептуалізований» факт, пропущений через світогляд реконструктивного етапу пізнання — власне реконструкція дослідника.

Друга операція реконструктивного етапу пізнання — власне реконструкція історичної дійсності у свідомості суб'єкта. Вона відбувається на підставі історичних фактів, котрі у своїй сукупності і після відповідної систематизації дозволяють уявити досліджуваний об'єкт у взаємозв'язках, рисах і властивостях. Головна складність реконструкції полягає в тому, що джерела не можуть дати необхідної повноти фактів, тому уявлення про об'єкт вивчення завжди є ідеалізованим і неповним. Загальне призначення реконструкції історичної реальності полягає у формуванні представницької системи наукових фактів, які описують цю реальність. Ця система є науковим описом досліджуваної реальності (об'єкта, явища) в межах поставленого завдання. Реконструкція є першим результатом пізнавальної діяльності історика і має самостійне значення. Результати реконструкції у вигляді опису проміжних наукових результатів часто друкуються окремими виданнями (джерела з коментаріями, бібліографічні і тематичні хроніки тощо). Але такі описи не розкривають сутнісних якостей об'єкту.

Пояснювальний (теоретичний) етап. Власне наукове знання створюється на теоретичному рівні пізнання. Підставою для одержання науково-теоретичних знань є науково-історичні факти. Якщо на попередніх етапах пізнання об'єкту здійснювалось переважно з допомогою опису (на підставі джерел), то на теоретичному рівні – шляхом пояснення. Наукове пояснення здійснюється через виявлення сутнісних рис, властивостей, зв'язків, форм генези, функціонування об'єкту.

Сьогодні розрізняють декілька видів історичних пояснень. П'ять видів використовуються при поясненні масових явищ і процесів. Пояснення через закон є найбільш загальним поясненням (наприклад, закономірність поділів Польщі і т. д.). Поширеним є причинно-наслідкові пояснення, які встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами та їх ознаками. Генетичні пояснення необхідні тоді, коли стоїть завдання пояснити історичні явища у часовому вимірі. Структурні пояснення розкривають сутність через аналіз структури досліджуваного об'єкту. Функціональні пояснення спрямовані на виявлення функцій окремої структури у загальній системі даного явища. Ще три види пояснень застосовуються до одиничних та індивідуальних об'єктів. Це мотиваційне, яке полягає у пошуку причин певної діяльності у мотивах (інтересах) конкретних осіб або груп. Нормативне пояснення шукає причини дій людей у певних соціальних нормах (традиціях, звичаях тощо). Психологічно-емоційне пояснення запроваджує зв'язок з психологічно-емоційними рисами історичних осіб (твердість, жорстокість, боязливість і т. д.).

Пояснення обов'язково передбачає коректність у формулюванні положень як експландуму, так і експансуму. У зв'язку з цим важливе методологічне значення має принцип історизму, який зобов'язує дослідника суворо дотримуватись рамок часу і простору при поясненні минулих явищ. Згідно з ним, соціум розглядається як цілісна система, всі елементи якої взаємопов'язані та узгоджено розвиваються у часі і просторі. Проте, принцип історизму, що знайшов найбільш повну розробку в історичному матеріалізмі, вимагає

сприйняття дослідником ще двох невід'ємних методологічних принципів пізнання.

Нарративний етап. Самостійна роль історичного опису у пізнанні минулого виокремилась лише в 60-х роках ХХ ст., хоча “описовий” характер історії підкреслювався ще у ХІХ ст. Процес “наррації”, тобто конкретного опису історичного минулого або матеріалізації наукових знань розглядався майже виключно з точки зору методики, техніки підготовки тексту. Але прискіплива увага теоретиків до проблем пояснення і розуміння змусила звернути увагу на пізнавальні аспекти історичного опису (праці Х. Уайта, У. Б. Геллі, А. Данто та ін.). Дослідження методологів призвели до виникнення у 70-80-х роках впливового напрямку “нарративізму”.

Наррація є безсумнівно завершальним етапом історичного пізнання, етапом об'єктивізації науково-історичних знань суб'єкта-дослідника. Викладання знань, як показує досвід, ніколи не є простим перенесенням на папір (або інший матеріал) усіх знань, нагромаджених істориком. Вибірковість використання цих знань суб'єктом пізнання ставить ряд теоретичних проблем.

Історична наррація тісно пов'язана із свідомою діяльністю дослідника, коректністю проведених ним попередніх пізнавальних операцій, структурою, логікою, мовою та іншими складовими. Опис завжди складається з висловлювань, котрі несуть ту чи іншу інформацію. Їх можна поділити на два класи – фактуальні (ті, що описують факти) і висновкові (теоретично-пояснювальні). Фактуальний опис є доказовою підставою для теоретичних висновків. Виникає проблема достатності актуального опису, яка розв'язується інакше, ніж на етапі реконструкції. Під час останньої йдеться про врахування і узагальнення якомога більшої маси фактів. На рівні опису неможливо подати всі факти. Тому потрібен відбір фактів на підставі теоретичних понять. У масових процесах – це факти, що характеризують суттєві чинники, на рівні індивідуальних явищ – причинно-мотиваційні чинники і факти, що їм відповідають. Відбір є обов'язковим, він залежить від обраних на початку теоретичних засад (гіпотез, теорій).

У процесі відбору виникають дві головні небезпеки:

- 1) обґрунтування суттєвих чинників;
- 2) можливість “підгонки” фактів під теорію і теорії під факти.

Усе це свідчить про значення теорії в історичному пізнанні, яка дозволяє зв’язувати і розподіляти факти згідно теоретичних уявлень.

У науці виділяють два види історичної наративу – хроніку та історію. Відмінність між ними знаходять в тому, що “хроніст” описує перебіг подій, не знаючи їх наслідків. “Історик” має справу з доконаним явищем, що має свою генезу, розвиток, наслідки. Тому “історик” завжди володіє більш повною інформацією про об’єкт дослідження. Але в цілому обидва види наративу не слід протиставляти, оскільки вони є відмінними жанрами людської творчості.

Для будови історичної наративу необхідні певні засоби, серед яких виділяють:

- 1) історичну уяву;
- 2) мову;
- 3) класифікаційні поняття;
- 4) альтернативні судження.

Історична уява ще слабо досліджена, проте відомо, що вона не вичерпується знанням детальних фактів та їх поясненням. Для неї потрібна більш широка ерудиція та їх інформованість суб’єкта пізнання. Іноді уяву ототожнюють з інтуїцією, хоча не піддається запереченню твердження, що уява (як і інтуїція) у науці спирається передусім на великий обсяг позаджерельних знань і особисті емоційно-психологічні риси дослідника.

Проблеми мови наративу пов’язані з багатьма розділами мовознавства, семантики. Особливо важливим є семантичне тлумачення слів. Вживання в історії так званої “природної” (поточної) мови є одночасно перевагою і небезпекою, оскільки в ній багато нечітких і багатозначних слів. Від історика вимагається окреслення усіх суттєвих понять, які ним вживаються (наприклад, термін “революція” має декілька суттєво відмінних тлумачень). Це зауваження стосується також запозичення істориками понятійного апарату інших наук.

Особливої уваги заслуговує використання істориком образних засобів літератури (метафор, гіпербол, порівнянь тощо). Образність і літературність мови опису має важливе, але другорядне значення, оскільки за їх вживанням криється небезпека затуманення або спотворення змісту. Ідеалом наративу є зрозуміла і проста мова, яка полегшує дохідливість думок дослідника. Загалом проблема мови опису вимагає окремого розгляду. У даному місці ми лише сигналізуємо цей аспект наративу.

Класифікаційні поняття є неодмінною умовою історичного опису. Вони вживаються при впорядкуванні фактичних даних і вимагають обов'язкового окремого означення (наприклад, “партія” у Давньому Римі, у середні віки і у ХХ ст.).

Альтернативні судження відіграють велику роль в науці. Запровадження їх у опис допомагає розкриттю змісту історичних явищ, дозволяє сформулювати ще одну робочу гіпотезу. Але це можливе лише при нагромадженні великого за обсягом і значенням історичного матеріалу.

Тема № 3. МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Методологія, її функції та структура.
2. Методологічні принципи.
3. Фундаментальна, або філософська, методологія
4. Загальнонаукова методологія
5. Конкретнонаукова методологія
6. Методи і техніка дослідження

1. Методологія, її функції та структура

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки.

Методологія — вчення про правила мислення при створенні теорії науки.

Питання методології досить складне, оскільки саме це поняття тлумачиться по-різному. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і

методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. Методику розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом.

Методологія виконує такі функції:

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;
- направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;
- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки;
- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;
- створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання.

Методологічна основа дослідження, як правило, не є самостійним розділом дисертації або іншої наукової праці, однак від її чіткого визначення значною мірою залежить досягнення мети і завдань наукового дослідження. Крім того, в розділах основної частини дисертації подають виклад загальної методики і основних методів дослідження, а це потребує визначення методологічних основ кваліфікаційної роботи.

Методологія історії – це особлива історична дисципліна, що вивчає принципи і методи історичного пізнання, створення і поширення наукових історичних знань. Вона використовує основні поняття історичної науки, які складають її теоретичний апарат. Їх призначення полягає в тому, щоб організувати і систематизувати матеріал історичної науки, утворювати вихідні

дані, котрі дозволяють тлумачити, пояснювати і розуміти історичні явища.

Структура методології історії має три складові:

- 1) об'єктивна методологія, тобто уявлення про об'єкт і предмет пізнання в історії;
- 2) суб'єктивна методологія, тобто уявлення про суб'єкта пізнання, його пізнавальні операції на шляху до створення наукових знань;
- 3) Об'єктивно-суб'єктивна методологія, тобто уявлення про зміст, структуру та істинність історичних знань, їх місце в історичній свідомості і соціальні функції в соціумі.

2. Методологічні принципи.

Принципами історичної науки, пізнання і дослідження визнаються наступні вимоги:

- Принцип істини – вищою метою і цінністю історичного пізнання визнається істина;
- Принцип конкретності – будь-який предмет історичного дослідження повинен вивчатися в його конкретності, з урахуванням неповторності його змісту, визначеності місця і часу розвитку;
- Принцип історизму – всякий предмет історичного дослідження повинен розглядатися у розвитку;
- Принцип об'єктивності – історик-дослідник в процесі дослідження повинен прагнути до об'єктивності, подоланню суб'єктивних помилок і впливу інтересів, не пов'язаних з досягненням наукової істини;
- Принцип всебічності – історичне пізнання повинно прагне всебічно пізнати предмет свого дослідження;
- Принцип системності – всякий предмет історичного дослідження повинен розглядатися у взаємозв'язку всіх його елементів і в його зовнішніх зв'язках;
- Принцип опори на історичні джерела – інформацію про історичному процесі історик-дослідник повинен витягувати з джерел історичної інформації (історичних джерел);
- Принцип історіографічної традиції – вивчення будь-якого предмета

історичного дослідження має здійснюватися з урахуванням результатів його попереднього наукового вивчення.

3. Фундаментальна, або філософська, методологія

Філософська, або фундаментальна, методологія є вищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності.

Розвиток методології – одна зі сторін розвитку пізнання в цілому. Спочатку методологія ґрунтувалася на знаннях, які диктувала геометрія як наука, де містилися нормативні вказівки для вивчення реального світу. Потім методологія виступала як комплекс правил для вивчення всесвіту і перейшла у сферу філософії. Платон і Арістотель розглядали методологію як логічну універсальну систему, засіб істинного пізнання.

Тривалий час проблеми методології не посідали належного місця в науці через механістичність або релігійність тих чи інших поглядів на світ. Зразком пізнання були принципи механіки, розроблені Г. Галілеєм і Ф. Декартом. Емпіризм протягом багатьох століть виступав вихідною позицією при розгляді всіх проблем.

Ідеалісти І. Кант і Г.В.Ф. Гегель дали новий поштовх розвитку методології, спробували розглянути закономірності в самому мисленні: сходження від конкретного до абстрактного, суперечності розвитку буття і мислення та ін.

Усі досягнення минулого були опрацьовані у вигляді діалектичного методу пізнання реальної дійсності, в основу якого було покладено зв'язок теорії і практики, принцип; пізнання реального світу, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного.

Філософська методологія виконує два **типи функцій**. По-перше, вона виявляє смисл наукової діяльності та її взаємозв'язки з іншими сферами діяльності, тобто розглядає науку стосовно практики, суспільства, культури людини. Це — філософська проблематика. Методологія не є особливим розділом філософії: методологічні функції щодо спеціальних наук виконує

філософія в цілому. По-друге, методологія вирішує завдання вдосконалення, оптимізації наукової діяльності, виходячи за межі філософії, хоча й спирається на розроблені нею світоглядні й загальнометодологічні орієнтири. Отже, фундаментальні принципи базуються на узагальнюючих, філософських положеннях, що відбивають найсуттєвіші властивості об'єктивної дійсності і свідомості з урахуванням досвіду, набутого в процесі пізнавальної діяльності людини.

4. Загальнонаукова методологія

Загальнонаукова методологія використовується в усіх або в переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається.

До загальнонаукових принципів дослідження належать: історичний, термінологічний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний), моделювання та ін.

Сучасне науково-теоретичне мислення прагне проникнути у сутність явищ і процесів, що вивчаються. Це можливо за умови цілісного підходу до об'єкта вивчення, розгляду його у виникненні та розвитку, тобто застосування **історичного підходу** до його вивчення. Отже, історичний підхід дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей. У цьому зв'язку особливого значення набувають вивчення історичного досвіду, аналіз та оцінювання історичних подій, фактів, попередніх теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку.

У межах історичного підходу активно застосовується порівняльно-історичний метод — сукупність пізнавальних засобів, процедур, які дозволяють виявити схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне й специфічне в

їхньому розвитку.

У кожному порівняльно-історичному дослідженні ставляться конкретні пізнавальні цілі, які визначають коло джерел та особливості застосування способів зіставлень і порівнянь об'єктів дослідження і встановлення ознак схожості і відмінності між ними. За характером схожості порівняння поділяють на **історико-генетичні та історико-типологічні**, де схожість є результатом закономірностей, притаманних самим об'єктам, і порівняння, де схожість є наслідком взаємовпливу явищ. На цій основі виділяють два види порівняльно-історичних методів: порівняльно-типологічний, що розкриває схожість генетично не пов'язаних об'єктів, і власне порівняльно-історичний, що фіксує схожість між явищами як свідчення спільності їхнього походження, а розходження між ними – як показник їхнього різного походження.

У соціальному пізнанні широко використовуються *цивілізаційний, формаційний* та інші підходи до осмислення культурно-історичного процесу.

Будь-яке теоретичне дослідження потребує описування, аналізу та уточнення понятійного апарату конкретної галузі науки, тобто термінів і понять, що їх позначають.

Термінологічний принцип передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження. Вирішити це завдання допомагає метод термінологічного аналізу і метод операціоналізації понять.

До загальнонаукової методології слід віднести **системний підхід**, застосування якого потребує кожний об'єкт наукового дослідження. Сутність його полягає у комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин.

Згідно з системним підходом, система – це цілісність, яка становить єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин. Основними ознаками системи є:

- 1) наявність найпростіших одиниць – елементів, які її складають;
- 2) наявність підсистем – результатів взаємодії елементів;
- 3) наявність компонентів – результатів взаємодії підсистем, які можна розглядати у відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими процесами та явищами;
- 4) наявність внутрішньої структури зв'язків між цими компонентами, а також їхніми підсистемами;
- 5) наявність певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегральний результат;
- 6) наявність у структурі системоутворюючих зв'язків, які об'єднують компоненти і підсистеми як частини в єдину систему;
- 7) зв'язок з іншими системами зовнішнього середовища.

До загальних характеристик системи відносять цілісність, структурність, функціональність, взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, ієрархічність, цілеспрямованість, самоорганізацію.

Виходячи з системного підходу, виділяють декілька **типів систем**. Найчастіше системи характеризують «парними» типами. Виділяють такі типи систем: однофункціональні і багатфункціональні; матеріальні та ідеальні (концептуальні); відкриті і закриті; невеликі і великі; прості й складні; статичні і динамічні; детерміновані і стохастичні (ймовірнісні); телеологічні (цілеспрямовані) й ненаправлені; регульовані й нерегульовані.

Системний принцип дає змогу визначити стратегію наукового дослідження. В його межах розрізняють структурно-функціональний, системно-діяльнісний, системно-генетичний та інші підходи.

Загальнонауковою методологією вивчення об'єкта дослідження є **системно-діяльнісний підхід**, який набув значного поширення в сучасних наукових розробках.

Діяльнісний підхід – це методологічний принцип, основою якого є категорія предметної діяльності людини (групи людей, соціуму в цілому). Діяльність — форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею

систем бути причиною змін у бутті.

У процесі діяльності людина виступає як суб'єкт діяльності, а її дії спрямовані на зміни об'єкта діяльності у процесі діяльності. Завдання діяльності – це потреба, яка виникає за певних умов і може бути реалізована завдяки визначеній структурі діяльності, до якої належать:

- предмет діяльності – елементи навколишнього середовища, які має суб'єкт до початку своєї діяльності і які підлягають трансформації в продукт діяльності;
- засіб діяльності – об'єкт, що опосередковує вплив суб'єкта на предмет діяльності (те, що звичайно називають «знаряддям праці»), і стимули, що використовуються у певному виді діяльності;
- процедури діяльності – технологія (спосіб, метод) одержання бажаного продукту;
- умови діяльності – характеристика оточення суб'єкта в процесі діяльності, соціальні умови, просторові та часові чинники тощо.
- продукт діяльності – те, що є результатом трансформації предмета в процесі діяльності.

Відносно новим фундаментальним методом пізнання є **синергетичний підхід**.

Сутність синергетичного (синергійного) підходу полягає в дослідженні процесів самоорганізації та становлення нових упорядкованих структур. Він реалізується в дослідженні систем різної природи: фізичних, біологічних, соціальних, когнітивних, інформаційних, екологічних та ін.

Відносно новим загальнонауковим методом є **інформаційний підхід**, суть якого полягає в тому, що при вивченні будь-якого об'єкта, процесу чи явища в природі чи суспільстві, перш за все, виявляються найхарактерніші для нього інформаційні аспекти.

В основі інформаційного підходу лежить принцип інформаційності, згідно з яким:

- інформація є універсальною, фундаментальною категорією;
- рактично всі процеси та явища мають інформаційну основу;

- інформація є носієм смислу (змісту) всіх процесів, що відбуваються в природі та суспільстві;
- всі існуючі в природі та суспільстві взаємозв'язки мають інформаційний характер;
- Всесвіт – це широкий інформаційний простір, в якому функціонують і взаємодіють інформаційні системи різного рівня.

Інформаційний підхід тісно пов'язаний із системним, що дає змогу уявити сучасний світ як складну глобальну багаторівневу інформаційну систему, яку утворюють три взаємопов'язані системи нижчого рівня: система «Природа», система «Людина» і система «Суспільство». Кожна з цих підсистем є, по суті, інформаційною. Інформаційна система «Людина» посідає центральне місце в інформаційній моделі сучасного світу, оскільки саме через неї здійснюється взаємодія інформаційних систем «Природа» і «Суспільство».

Пізнавальний, або когнітивний, принцип пов'язаний із загальнофілософською теорією пізнання і є методологічною базою для багатьох наук; особливо ефективний у вивченні динаміки науки та її співвідношення з суспільством, в обґрунтуванні провідного значення знання в поведінці індивіда. Слід мати на увазі, що для аналізу формування знання необхідне вивчення практичної і теоретичної діяльності людини у співвідношенні з її соціальним аспектом. У центрі досліджуваних проблем знаходиться людина як член соціуму, представник етносу, психологічний суб'єкт, мовна особа, комунікант.

Пізнавальний принцип у методології не має чітко окреслених меж, можливості його використання визначаються специфікою галузі. Особливе місце посідають дослідження рівня когнітивних структур соціальних груп і їхня мотивованість при визначенні інформаційно-пізнавальних потреб.

Для вивчення внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкта дослідження суттєве значення має **моделювання**. За його допомогою вивчаються ті процеси і явища, що не піддаються безпосередньому вивченню. Метод моделювання зарекомендував себе як ефективний засіб виявлення суттєвих ознак явищ та процесів за допомогою моделі (концептуальної, вербальної, математичної, графічної,

фізичної тощо).

Під моделлю розуміють уявну або матеріальну систему, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, може замінити його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт.

Метод моделювання має таку структуру:

- а) постановка завдання;
- б) визначення аналога;
- в) створення або вибір моделі;
- г) розробка конструкту;
- д) дослідження моделі;
- є) переведення знань з моделі на оригінал.

Активно використовуються в наукових дослідженнях кількісно-якісні методи, які сьогодні поширені в різних галузях науки. До них належать наукометрія, бібліометрія, інформетрія.

Наукометрія є системою вивчення наукового, конструктивного знання за допомогою кількісних методів. Тобто в наукометрії вимірюються тільки ті об'єктивні кількісні закономірності, які справді визначають досягнутий наукою рівень її розвитку.

Бібліометрія – метод кількісного дослідження друкованих документів у вигляді матеріальних об'єктів або бібліографічних одиниць, а також замінників тих чи інших. Бібліометрія дає змогу простежити динаміку окремих об'єктів науки: публікації авторів, їх розподіл за країнами, рубриками наукових журналів, рівень цитування та ін.

Інформетрія вивчає математичні, статистичні методи і моделі та їхнє використання для кількісного аналізу структури і особливостей наукової інформації, закономірностей процесів наукової комунікації, включаючи виявлення самих цих закономірностей. Характерною особливістю інформетрії є те, що її основна мета – здобуття наукового знання безпосередньо з інформації. Такими є основні загальнонаукові принципи пізнавальної діяльності людини.

5. Конкретнонаукова методологія

Конкретнонаукова (або частковонаукова) методологія – це сукупність ідей або специфічних методів певної науки, які є базою для розв'язання конкретної дослідницької проблеми; це наукові концепції, на які спирається даний дослідник.

Рівень конкретнонаукової методології потребує звернення до загальновизнаних концепцій провідних учених у певній галузі науки, а також тих дослідників, досягнення яких є загальновизнаними.

Пошуки методологічних основ дослідження здійснюються за такими напрямками:

- вивчення наукових праць відомих учених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення конкретної галузі науки;
- аналіз наукових праць провідних учених, які одночасно із загальними проблемами своєї галузі досліджували питання даної галузі;
- узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали дану проблему;
- проведення досліджень специфічних підходів для вирішення цієї проблеми професіоналами-практиками, які не лише розробили, а й реалізували на практиці свої ідеї;
- аналіз концепцій у даній сфері наукової і практичної діяльності українських учених і практиків;
- вивчення наукових праць зарубіжних учених і практиків.

6. Методи і техніка дослідження

Стратегічні методологічні положення і принципи знаходять своє тактичне втілення в методах дослідження.

Метод – спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя. Це також сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання. Різниця між методом та теорією має функціональний характер: формуючись як теоретичний результат попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт та умова майбутніх досліджень.

У найбільш загальному розумінні **метод** – це шлях, спосіб досягнення

поставленої мети і завдань дослідження. Він відповідає на запитання: як пізнавати.

Методика – сукупність методів, прийомів проведення будь-якої роботи. Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та операцій. У науковому дослідженні часто застосовують метод критичного аналізу наукової і методичної літератури, практичного досвіду, як того потребує рівень методики і техніки дослідження. У подальшій роботі широко використовуються такі методи: спостереження, бесіда, анкетування, рейтинг, моделювання, контент-аналіз, експеримент та ін.

Вибір конкретних методів дослідження диктується характером фактичного матеріалу, умовами і метою конкретного дослідження. Методи є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності.

В одній і тій же науковій галузі може бути кілька методик (комплексів методів), які постійно вдосконалюються під час наукової роботи. Найскладнішою є методика експериментальних досліджень, як лабораторних, так і польових. У різних наукових галузях використовуються методи, що збігаються за назвою, наприклад, анкетування, тестування, однак цілі і методика їх реалізації різні.

Класифікація методів розроблена слабо.

Досить поширеним є поділ основних типів методів за двома ознаками: **мети і способу реалізації**.

За першою ознакою виділяються так звані **первинні методи**, що використовуються з метою збору інформації, вивчення джерел, спостереження, опитування та ін. Вторинні методи використовуються з метою обробки та аналізу отриманих даних – кількісний та якісний аналіз даних, їх систематизація, та ін.

За ознакою способу реалізації розрізняють логіко-аналітичні, візуальні та

експериментально-ігрові методи. До перших належать традиційні методи дедукції та індукції, що різняться вихідним етапом аналізу. Вони доповнюють один одного і можуть використовуватися з метою перевірки істинності гіпотез і висновків.

Візуальні, або графічні, методи – графи, схеми, діаграми, картограми та ін. дають змогу отримати синтезоване уявлення про досліджуваний об'єкт і водночас наочно показати його складові, їхню питому вагу, причинно-наслідкові зв'язки, інтенсивність розподілу компонентів у заданому об'ємі. Ці методи тісно пов'язані з комп'ютерними технологіями.

Експериментально-ігрові методи безпосередньо стосуються реальних об'єктів, які функціонують у конкретній ситуації, і призначаються для прогнозування результатів

У прикладних аспектах гуманітарних наук доцільно використовувати математичні методи. Математичний апарат теорії ймовірностей дає можливість вивчати масові явища в соціології, лінгвістиці. Математичні методи відіграють важливу роль при обробці статистичних даних, моделюванні. Однак при цьому слід зважати на різницю в природі об'єктів і категорій гуманітарних, природничих і математичних наук. Проблема полягає у визначенні конкретної гуманітарної сфери, в якій застосування математичних методів дає результати.

Інколи методи поділяють на групи відповідно до їх **функціональних можливостей**: етапні, тобто пов'язані з певними етапами дослідження, й універсальні, які використовують на всіх етапах. До першої групи відносять спостереження, експеримент, а до другої – абстрагування, узагальнення, дедукцію та індукцію та ін.

Розрізняють методи теоретичних та емпіричних досліджень. Такий розподіл методів завжди умовний, оскільки з розвитком пізнання один науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу.

Загальні методи наукового пізнання умовно поділяють на три великі групи:

- методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент);

- методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання та ін.);
- методи або методологія, що використовуються на теоретичному рівні дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, системний, структурно-діяльнісний підхід).

Спостереження – систематичне цілеспрямоване вивчення об'єкта. Це найелементарніший метод, який є, як правило, складовою інших емпіричних методів.

Щоб стати основою наступних теоретичних і практичних дій, спостереження мусить відповідати таким вимогам:

- задуманості заздалегідь (спостереження проводиться для певного, чітко поставленого завдання);
- планованості (виконується за планом, складеним відповідно до завдання спостереження);
- цілеспрямованості (спостерігаються лише певні сторони явища, котрі викликають інтерес при дослідженні);
- активності (спостерігач активно шукає потрібні об'єкти, риси явища);
- систематичності (спостереження ведеться безперервно або за певною системою).

Спостереження, як метод пізнання, дає змогу отримати первинну інформацію про об'єкт дослідження у вигляді сукупності емпіричних тверджень.

Порівняння – один із найпоширеніших методів пізнання. Це процес встановлення подібності або відмінності предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об'єктам.

Метод порівняння дасть результат, якщо відповідатиме таким основним вимогам:

- можна порівнювати лише ті явища, між якими є певна об'єктивна спільність;
- порівняння необхідно здійснювати за найсуттєвішими, найважливішими (в межах конкретного пізнавального завдання) рисами.

Інформацію про об'єкт можна отримати двома шляхами:

- безпосередній результат порівняння (первинна інформація);
- результат обробки первинних даних (вторинна або похідна інформація).

Експеримент – це такий метод вивчення об'єкта, який пов'язаний з активним і цілеспрямованим втручанням дослідника в природні умови існування предметів і явищ або створенням штучних умов, необхідних для виявлення його відповідної властивості.

Експериментальне вивчення об'єктів порівняно зі спостереженням має такі переваги:

- у процесі експерименту можна вивчати явища у «чистому вигляді», звільнившись від побічних факторів, які затінують основний процес;
- в експериментальних умовах можна дослідити властивості об'єктів;
- експеримент можна повторювати, тобто є можливість проводити дослід стільки разів, скільки це необхідно.

Дослідження об'єкта проводиться поетапно: на кожному етапі застосовуються найдоцільніші методи відповідно до конкретного завдання. На етапі збору фактичного матеріалу і його первинної систематизації використовують методи опитування (анкетування, інтерв'ювання) і експертних оцінок, а також лабораторні експерименти (спостереження за документними джерелами інформації, тестування) і польові експерименти, такі як відсторонене і приховане спостереження, а також «включене» спостереження «співучасть у дослідженні».

Опитування дає змогу отримати як фактичну інформацію, так і оцінні дані, проводиться в усній або письмовій формі. При створенні анкети або плану інтерв'ю важливо сформулювати запитання так, щоб вони відповідали поставленій меті. Анкета може включати декілька блоків питань, пов'язаних не лише з рівнем періодичності використання тих чи інших засобів, а й оцінкою об'єкта дослідження. Її різновидом вибіркового опитування є тестування, яке проводиться з метою виявлення суттєвих ознак об'єкта, засобів його функціонування, використовується в лабораторних експериментах, коли масове

опитування через анкетування неможливе. **Тестування** інколи проводять двічі – на початковому етапі дослідження, де воно виконує діагностичну функцію, і при завершенні дослідження, де воно виконує верифікаційну функцію. Тести складають так, щоб однозначно виявити ті чи інші властивості опитуваних.

Розрізняють формальні і неформальні ситуації тестування, у ході перших передбачають отримати відповіді на стереотипні запитання, другі проводять у формі бесіди на тему. Головною умовою при цьому є створення атмосфери психологічного комфорту й довіри. Тестування, на відміну від інших методів, дає змогу виявити індивідуальні характеристики об'єкта дослідження.

Необхідно дотримуватися **принципу репрезентативності** – достатності фактичного матеріалу. Так, якщо вивчаються характерні риси молоді, то вибірка має включати всі групи молоді – учнів і неучнів, міську і сільську молодь, яка проживає в різних регіонах країни. При недотриманні цих умов репрезентативність вибірки і мета дослідження не будуть досягнуті. Необхідно мати уявлення про генеральну і вибірккову сукупність.

На другому етапі дослідження, методи, що використовують, мають інше цільове призначення – обробку отриманих даних, встановлення залежності кількісних та якісних показників аналізу, інтерпретацію їхнього змісту. Вибір і послідовність методів визначаються послідовністю обробки даних. На даному етапі широко використовуються методи статистичного аналізу: кореляційний, факторний аналіз, метод імплікаційних шкал, контент-аналіз та ін.

Кореляційний аналіз – це процедура для вивчення співвідношення між незалежними змінними. Зв'язок між цими величинами виявляється у взаємній погодженості спостережуваних змін. Обчислюється коефіцієнт кореляції. Чим вищим є коефіцієнт кореляції між двома змінними, тим точніше можна прогнозувати значення однієї з них за значенням інших.

Факторний аналіз дає можливість встановити багатомірні зв'язки змінних величин за кількома ознаками. На основі парних кореляцій, отриманих у результаті кореляційного аналізу, одержують набір нових, укрупнених ознак – факторів. У результаті послідовної процедури отримують фактори другого,

третього та інших рівнів. Факторний аналіз дає змогу подати отримані результати в узагальненому вигляді.

Контент-аналіз посідає особливе місце в системі методів другого етапу дослідження, оскільки він допомагає дати інтерпретацію змісту інформації через кількісні показники. Останнім часом контент-аналіз розуміють як якісно-кількісний аналіз змісту сукупності текстового масиву. Контент-аналіз на доповнення до традиційних методів логіко-аналітичного аналізу застосовують переважно до текстових масивів (опублікованих і неопублікованих), а не конкретних текстів.

Суть методу полягає в знаходженні і виділенні в тексті певних смислових понять, одиниць аналізу, що являють інтерес для дослідника, а також визначенні частоти їх застосування в документі залежно від змісту. Ретельний підрахунок за кожною одиницею спостереження з обов'язковим урахуванням частоти її вживаності у тексті дає змогу виявити закономірності, об'єктивовані в документі, які традиційними методами вивчити не можна.

До методів теоретичного дослідження слід віднести метод сходження від абстрактного до конкретного. **Сходження від абстрактного до конкретного** – це загальна форма руху наукового пізнання, закон відображення дійсності і мислення.

Згідно з цим методом мислення бере свій початок від конкретного в дійсності до абстрактного в мисленні і від нього – до конкретного в мисленні.

Головне в науковому дослідженні – вміння довести свої судження і спростувати (якщо необхідно) докази опонентів. Аргументування, побудоване за законами логіки, допомагає вченому вирішити це завдання.

Аргументування – це логічний процес, суть якого полягає в тому, щоб довести істинність власних суджень .

Тема 7. Робота з науковою літературою

1. Позаджерельна інформація, її склад.

2. Джерельна інформація, її роль в дослідженні.
3. Історіографія як історія історичної науки.
4. Бібліографічна евристика.
5. Класифікація літератури з теми.

1. Позаджерельна інформація, її склад

Позаджерельні (теоретичні) знання є підсумком і початком наукового пізнання в історії – без них неможливо здійснювати жодні пізнавальні операції. Вони являють собою сукупність понять, тверджень, концепцій і теорій про минулу реальність; їм належить провідна роль в історичній науці. Джерелом теоретичних знань є лише досвід, нагромаджений попередніми поколіннями дослідників. При цьому вони є досить різноманітні і включають в себе:

- а) результати власних спостережень і пізнавального досвіду суб'єкта;
- б) результати історичних досліджень інших суб'єктів;
- в) здобутки інших наук.

Підставою позаджерельних знань є ті знання, котрі складають загальний погляд на історію – методологічні знання. Але не менш важливе значення мають загальнонаукові знання – уявлення про наукову картину світу, про природні і соціальні процеси.

Друковані джерела інформації, які використовуються у наукових дослідженнях, представлені поліграфічним виробництвом у формі книг, брошур, рекламних буклетів та ін. Книги – неперіодичні багатосторінкові твори друку обсягом понад 48 с. друкарського друку. Твори друку обсягом від 5 до 48 с. вважають брошурою. Комп'ютеризація інформаційної діяльності сприяла створенню електронних книг, які широко застосовуються у наукових дослідженнях та педагогічному процесі вищих і середніх навчальних закладів. Рекламні буклети – художньо оформлені і видані засобами поліграфії виробу, які пропагують кращі зразки продукції, товарів для ринку. У форматі альбомів видається нормативно-виробнича документація (технологічна, проектна та ін.), рекламна, каталоги.

Машинописні документи – носії інформації, які не пройшли редакційно-видавничу обробку і не видані засобами поліграфії (науково-технічні звіти, документи обліку господарської діяльності, дисертації та ін.).

Особливим машинописним документом є *депоновані твори*, які використовуються як носії інформації у процесі наукових досліджень. Депонованими (переданими на збереження) називаються наукові роботи, виконані індивідуально або в співавторстві і розраховані на обмежене коло користувачів. Депонування здійснюється централізовано органами науково-технічної інформації. Відомості про депоновані твори оперативно наводяться у реферативних та інших журналах. У нашій державі ці функції виконує Інститут науково-технічної інформації та техніко-економічних досліджень. Депонування здійснюється з метою ознайомлення вчених і спеціалістів з рукописами статей, оглядів, монографій, матеріалів конференцій, з'їздів, нарад і симпозіумів вузькоспеціального характеру, які недоцільно видавати засобами масової поліграфії (книги, журнали, брошури). Рішення про передавання на депонування оригіналів монографій, статей, оглядів, матеріалів конференцій, з'їздів, нарад і симпозіумів виносяться вченими радами вузів та науково-дослідних організацій, науково-технічними радами проектно-конструкторських, технологічних та інших організацій.

На депонування не приймаються звіти про науково-дослідні і проектно-конструкторські роботи, а також тези доповідей, крім зроблених на міжнародних, республіканських конференціях, симпозіумах і семінарах.

Реферати депонованих рукописів, їх бібліографічний опис оприлюднюють у реферативних журналах і бібліотечних покажчиках. Депонування відкриває широкі можливості використання науково-технічної інформації, яка не була опублікована у зв'язку з невеликою кількістю користувачів нею або за інших причин. Автори депонованих робіт зберігають право на їх публікацію у наукових, науково-технічних та інших виданнях. При оприлюдненні необхідно лише зробити посипання на депонований твір і зазначити місце зберігання його.

Прикладом машинописних документів є *науково-технічні звіти, дисертації, депоновані роботи*, описування раціоналізаторських пропозицій, різні види технологічної і проектно-кошторисної документації та ін. У деяких випадках поділ документів на *друковані і машинописні* має умовний характер. Наприклад, автореферат дисертації оприлюднюється за редакційно-видавничими правилами, але на правах "рукопису", а депонований "рукопис", навпаки, має права друкованого документа.

У науково-інформаційній діяльності прийнято поділ документів НТІ на дві категорії: *первинні і вторинні*.

Первинні документи мають переважно нові науково-технічні відомості, які є результатом науково-дослідної діяльності, проектно-конструкторської і практичної діяльності (документи відображають господарські операції) або нове осмислення відомих ідей і фактів. До них відносять більшість книг (виняток становлять довідники), періодичні видання, науково-технічні звіти, дисертації, депоновані рукописи тощо.

Вторинні документи є результатом переопрацювання одного або кількох первинних документів. До вторинних документів відносять бібліографічні описи, анотації, реферати, огляди, довідкові та інформаційні видання, переклади, бібліотечні каталоги, бібліографічні покажчики і картотеки. Крім того, до вторинних документів відносять реєстри бухгалтерського обліку господарської діяльності підприємств і підприємців, складені на підставі первинної документації. Отже, документальні джерела інформації є найбільш достовірними носіями інформації, тому вони широко застосовуються у наукових дослідженнях з економіки.

2. Джерельна інформація, її роль в дослідженні

Джерельні знання, як зазначалося вище, мають самостійне значення і є тою критично осмисленою інформацією, котра стає доступною лише після реконструктивної діяльності дослідника. Самі по собі історичні джерела рідко коли вміщують готові знання. Вони вимагають серйозного декодування, яке під

силу лише спеціалістові. “Код” – це мова джерела, без знання якої не можна сприйняти інформацію, що в ньому міститься. Знання “кодів” – результат засвоєння дослідником поза джерельних знань – від методології до мови включно. Тільки “декодоване” джерело стає джерельним знанням, перетворюється у наукові історичні факти.

Документальні джерела. Застосування комп'ютерних технологій у наукових дослідженнях не замінює документальні джерела інформації, скоріше, навпаки, посилює потребу у документах як носіях інформації. *Документом* називається матеріальний об'єкт, що містить зафіксовану інформацію для її збереження і використання у науці і практиці. Науковим документом, або документом у науково-технічній інформатиці, називається носій, у якому тим або іншим способом зафіксовані наукові відомості (дані) чи науково-технічна інформація, у якій повинно обов'язково вказуватися, ким, де і коли він був створений. Документи науково-технічної інформації представлені двома основними групами: друкованими і рукописними.

Друковані документи – це друкована продукція, що пройшла редакційно-видавничу обробку (книги, журнали, брошури). За періодичністю випуску друковані видання поділяють на одноразові (книги) і періодичні (журнали, газети).

Класифікація документальних джерел інформації

1. *Офіційні.* Публікації законодавства, нормативно-правових актів державних і господарських органів управління.
2. *Наукові.* Результати наукових, експериментальних та інших досліджень у різних сферах знань
3. *Науково-популярні.* Відомості з різних галузей науки і техніки, призначені для ознайомлення непрофесійного загалу читачів.
4. *Підручники.* Знання наукового і прикладного характеру, зведені у систему, призначені для педагогічних цілей.
5. *Виробничі.* Знання з технології, техніки, організації виробництва, менеджменту, маркетингу бухгалтерського обліку і аудиту та інші призначені

для використання у практичній діяльності фахівцями певного профілю.

6. *Довідкові* Містять коротку наукову і прикладну інформацію для ознайомлення фахівців з певної галузі знань, а також для наукових досліджень і професійної діяльності.
7. *Нормативно-виробничі.* Правила, норми і нормативи, технологічні вимоги, стандарти, призначені для використання у виробництві, менеджменті, маркетинг та іншій практичній діяльності.
8. *Рекламні* Відомості про вироби, послуги, які рекомендуються з метою залучення покупця
9. *Патентно-ліцензійні.* Право на використання інтелектуальної власності, трудову діяльність у певній сфері виробництва або бізнесу.
10. *Проспекти.* Видання рекламного характеру, що стосуються конкретного виду товару машин, устаткування для залучення покупців.
11. *Каталоги.* Нормативно-виробничі довідники різних видів знань наукового прикладного характеру.
12. *Інформаційні.* Систематичні відомості про видані праці з питань науки і практичної діяльності у різних галузях національної історії.

Джерельні знання є фундаментальним елементом історичного знання, без якого вони не існують. Йому належить також самостійна роль, що полягає у просторовому відтворенні певних сторін минулого. Тому так важливо здійснювати наукове видання джерел, покликаних чинити вплив на широкі кола громадськості.

Будь-яке джерело містить у собі певний обсяг соціальної інформації, оскільки на першому етапі існування воно було елементом інформаційних процесів, що відбувалися у суспільстві. На другому етапі, будучи об'єктом історичного дослідження, джерело виступає носієм історичної інформації, що дає відомості про зміст і характер соціально-інформаційних процесів минулого.

Уже те, що джерело відображає рівень інформаційного оснащення людей — суспільних груп, колективів, осіб, діяльність яких вивчається, свідчить про його наукову цінність. Пізнання ступеня інформованості авторів джерел, їх

здатності створювати й використовувати інформацію дає можливість дослідникові розкрити мотиви та передумови поведінки людей, їхніх учинків, рішень тощо.

Водночас слід пам'ятати, що *джерельна інформація* — невід'ємна ознака джерела, яка фіксується на певному носії: камені, глині, кістці, папері, дискеті, кіноплівці, магнітній стрічці тощо або передається усно. Історик у науковому дослідженні не може використати ніким і ніде не зафіксовану інформацію. Навіть усні джерела, що функціонують у народній традиції, до того як їх використати, мають бути зафіксовані з допомогою звукозапису або письма. Незафіксована інформація, наприклад, творіння людської думки, розмови, ідеї, спогади, навіть плітки та всілякі вигадки, може бути назавжди втраченою для майбутніх поколінь. Тому кожна освічена людина, не кажучи вже про професійних істориків, має сприяти збереженню і збагаченню джерельної бази, залученню нової інформації до наукового та суспільного вжитку, вести щоденники, фіксувати унікальні події, цікаві природні, архітектурні та художні пам'ятки, щоб зберегти важливі відомості про сьогодні для нащадків.

Джерельна інформація складається з різних видів — економічної, наукової, технічної, політичної, культурної, релігійної і т. ін. Істориків цікавлять усі вади інформації. Проте, в залежності від мети конкретного історичного дослідження, кожен історик вирішує, який вид інформації є для нього основним і відповідно до цього відбирає саме ті джерела, або ту їх частину, які містять потрібні йому відомості. Так, історики, що вивчають політичну історію України, основну увагу приділяють дослідженню документів державних інститутів, політичних партій, рухів, об'єднань, творів політичних діячів тощо. Історики, що спеціалізуються в галузі економічної історії, перш за все вивчають документи статистичного характеру, матеріали з історії окремих підприємств, господарств, банків. Вивчаючи історію освіти, історики необхідно звертатися до документів відповідних міністерств, педагогічних товариств, освітніх закладів, творів видатних педагогів і т. ін. Водночас історики вивчають і ті джерела, в яких потрібний їм вид інформації не є

основним. Наприклад, досліджуючи будь-яку проблему з історії України радянського часу, історик не зможе проігнорувати документи КПРС, яка присвоїла собі функції державного управління й втручалася в усі сфери суспільного життя. Крім того, існують комплексні різновиди джерел, зокрема періодична преса, які містять інформацію різних видів.

Для *підвищення інформативної віддачі джерела* та інтенсифікації наукових досліджень важливе значення має аналіз структури інформації джерела. Існує декілька основних різновидів джерельної інформації — відкрита і закрита (латентна), прихована, пряма і непряма, актуалізована і потенційна.

Відкрита інформація дає змогу дослідникові відразу з'ясувати, з чим саме він працює — це форма і зміст джерела. Щодо писемних джерел відкритою є інформація, що стосується мови і виду джерела, способу його створення, призначення тощо. Кожна освічена людина може відрізнити законодавчий акт від листа, рукопис від друкованого тексту, українську мову від латини. Це — формальні ознаки відкритої інформації. Те ж саме стосується і змісту: його буквальне значення полягає в тому, про що йдеться у документі, про що веде мову автор — це змістові ознаки відкритої інформації. Відкрита інформація має надзвичайно важливе значення у процесі класифікації історичних джерел, у реалізації завдань конкретного дослідження.

Водночас кожне історичне джерело містить значний пласт *закритої (латентної) інформації*, яка іноді може дати дослідникові набагато більше цінних у науковому плані відомостей, аніж інформація відкрита. Нерідко автори тих чи інших публіцистичних, мемуарних, епістолярних творів ігнорували реалії, перекручували або замовчували окремі факти, а нерідко вигадували те, чого насправді не було, і т. ін. У такому випадку для істориків важливим є встановлення причин і мотивів, що спонукали авторів до такого відтворення фактів, тобто вилучення закритої інформації джерела. Закрита інформація може відображати усвідомлені наміри, концепцію автора, його Ідеологічну або політичну орієнтацію, а також його неусвідомлені уявлення, психологічний стан. Виявлення цієї інформації — не тільки важлива умова

перевірки й оцінки відкритої інформації джерела, а й засіб встановлення її вірогідності. Вона має самостійне наукове значення для з'ясування мотивів створення джерела.

Нерідко дослідникам доводиться мати справу із *прихованою інформацією* історичних джерел. Вона могла виникнути навмисно, коли автор джерела свідомо намагався приховати через різні обставини суспільного або приватного життя достовірні свідчення. Автори політичних, публіцистичних, сатиричних та інших творів у минулому часто приховували свої справжні імена за псевдонімами. Взагалі псевдоніми були надзвичайно поширеним явищем серед представників творчої інтелігенції усіх часів і народів, тому сьогодні існує багато словників псевдонімів, які можуть допомогти дослідникові встановити автора джерела. Для приховування інформації застосовувалися різні системи тайнописів, умовних знаків, шифрів, необхідних для передачі таємної інформації: певних відомостей, обрядів, дій тощо. Своя система кодів існувала в кожній родині — прізвиська, скорочення імен, що значною мірою утруднює розуміння сучасними дослідниками змісту особистих листів тощо. Нарешті, необхідно згадати досить поширену в умовах цензурних утисків "езопову мову", яка давала змогу авторам говорити те, що вони вважали за потрібне, й водночас уникнути переслідувань.

"Езопова мова" була зрозумілою сучасникам, але незрозуміла сьогодні. Наприклад, у період першої революції в Російській імперії поширювався анекдот: "Застрайкували немовлята, кричать: "Геть ромашку!". За нього не можна було відправити до в'язниці, але всі розуміли, що йдеться про Миколу Романова.

Прихована інформація може виникати у джерелі й ненавмисно, в результаті помилок у процесі копіювання, переписування. Це так звані технічні помилки, унаслідок яких можуть бути втрачені частини тексту або змінені дати, імена, географічні назви тощо. Крім того, для сучасних істориків ненавмисне прихованою інформацією є вживання у джерелах застарілих, тих, що вийшли з ужитку й сьогодні забути, термінів, професійних, виробничих, господарських,

географічних назв тощо. Яскравим прикладом цього є дискусії стосовно того, як розуміти термін "мостники", що вживається у "Руській Правді". Вчені сходяться на тому, що це одна з будівельно-ремонтних професій часів Київської Русі, але яка саме, й досі не можуть з'ясувати.

До інформаційного потенціалу джерела входять і такі різновиди інформації, як пряма і непряма, або побічна. *Пряма інформація у джерелі* — це ті відомості, які безпосередньо стосуються досліджуваної проблеми, говорять про неї прямо. *Побічна, непряма інформація* вказує історикові шлях пошуку інших джерел, в яких побічно відображені у першому джерелі події та явища висвітлювалися б прямо, більш повно. Побічна інформація спонукає дослідника до пошукової роботи, до створення комплексів джерел, необхідних для вирішення відповідних пізнавальних завдань, реалізації системного підходу до джерел. У разі виявлення прогалин у джерелах побічна інформація набуває особливої цінності, оскільки може бути єдиною, що засвідчить ті чи інші факти минулого.

Можна навести чимало прикладів, коли побічна інформація приводила до значних наукових відкриттів. Так, вивчаючи історію Великого князівства Литовського, історики ХІХ ст. звернули увагу на те, що в польських хроніках, зокрема у хроніці М. Стрийковського, згадуються литовські літописи, написані "руською" (церковнослов'янською) мовою. Зацікавившись цією побічною інформацією, професор Віденського університету І. Данилович у 20-х роках ХІХ ст. розпочав пошук старовинних рукописів у колишніх православних монастирях Білорусі, де згодом виявив знаменитий "Супрасльський літопис", а також три списки Литовського Статуту.

Нарешті, важливими різновидами джерельної інформації є *актуалізована та потенційна* інформація джерела. Щоб зрозуміти їх сутність, необхідно збагнути, наскільки складними за змістом можуть бути історичні джерела. Одне джерело може містити найрізноманітніші відомості, що стосуються багатьох аспектів людської діяльності. Згадаймо для прикладу літописи — невичерпне джерело знань про середньовічну історію України в усіх її сферах: політичній,

соціальної, економічної, культурної, релігійної протягом кількох століть (скажімо, "Літопис Руський" охоплює події VI—XIII ст.). Безперечно, жоден дослідник, що вивчає ту чи іншу проблему цього періоду, не ставить собі за мету проаналізувати усі відомості давньоукраїнських літописів. Він вибирає лише ті з них, що дають йому можливість всебічно розкрити те наукове питання, яке його цікавить (наприклад, генезу князівської влади, систему землеволодіння, генеалогію Рюриковичів, соціальний та етнічний склад населення, становлення християнства тощо).

Актуалізована інформація – це весь масив відомостей з тієї чи іншої історичної проблеми, якими оперує сучасна історична наука, а *потенційна* – та, що на сьогодні ще залишається поза межами історичних знань.

3. Історіографія як історія історичної науки

Історіографія (від грец. *historia* – оповідь про минулі події і *grapho* – пишу) – спеціальна галузь наукових знань, що вивчає *історію* історичної науки. До другої пол. XIX ст. історіографією називали саму історичну науку, а історіографами істориків (таке вживання термінів подеколи трапляється й тепер), але нині під історіографією розуміють саме ту галузь знань, яка вивчає розвиток історичної думки, збагачення наукових історичних знань, місце історичної науки в суспільному житті. В історіографії виокремлюють пов'язані між собою, проте усе ж різні розділи – теорію і практику. **Теоретична історіографія** – це сукупність логічно упорядкованих знань про закономірності розвитку історичної науки, зміст, структуру й завдання історіографії. Історіографічна практика – це, з одного боку, здійснення спеціальних історіографічних досліджень, а з другого – практичне використання історіографічних підходів і методів в історичних дослідженнях.

У системі історіографії розрізняється загальна, предметна і проблемна історіографія. Загальна історіографія досліджує виникнення історичних знань, перетворення їх на науку, розвиток науки у зв'язку із суспільними потребами й пізнавальними законами; в загальній історіографії можна виокремити напрям, який називається порівняльною історіографією і

який дає можливість побачити, чим відрізняються погляди людей на своє минуле за різних культурно-історичних умов, і генералізувати ці погляди в єдиний процес осягнення всесвітньої історії.

Предметна історіографія – це історіографія історії окремих регіонів, країн або напрямів людської діяльності (історії культури, історії економічного життя, історії державності тощо). **Проблемна історіографія** – це вивчення історії опрацювання певних проблем історичної науки, процесу поглиблення знань з певної теми, характеристика стану її розробленості. На проблемному рівні особливо чітко постають науково-прикладні, практичні завдання історіографії - дати відповіді на три запитання (ці відповіді, власне, й мають бути обґрунтуванням діяльності розробки тієї чи іншої теми): які проблеми розроблені з достатньою повнотою і якою мірою можна спиратися на результати праці своїх попередників? які проблеми порушувалися, але не знайшли повного розв'язання чи розв'язані неправильно й потребують нових відповідей? які проблеми не порушувалися в літературі й потребують опрацювання?

За всіх особливостей різних рівнів історіографічного знання загальний зміст і загальні завдання історіографії залишаються для них спільними. **Історіографія передбачає** з'ясування соціальної основи історичних досліджень – суспільно-економічних, соціальних, національних, політичних, духовних, тобто культурно-історичних умов, що формують історичний інтерес, напрями, тенденції розвитку історичної думки, актуалізацію того чи іншого аспекту історичного досвіду, стиль досліджень. Такий підхід дає змогу виявити зв'язок історичної науки з сучасністю (тобто з часом написання історичних праць), відокремити при цьому догідливе пристосування історичних творів до кон'юнктурних інтересів певних політичних сил від цілком природної відповідності історичної науки (як і всіх інших наук) об'єктивним потребам суспільного розвитку певного часу. Саме сучасність справляє вирішальний вплив на формування проблематики досліджень, яка передусім характеризує стан науки на конкретному етапі її розвитку. Проблематика історичної науки,

при тому, що деякі проблеми згасають внаслідок втрати суспільно-історичного інтересу до них (інколи тимчасово), має стійку тенденцію до розширення. Це сприяє диференціації історичного знання. Поряд із вивченням соціальних умов розвитку науки до завдань історіографії належать аналіз дослідницьких методів, властивих певним етапам розвитку науки чи певним її напрямам, процесу поповнення джерельної бази історичних досліджень, удосконалення методів наукового використання джерел, розвитку джерелознавства, появи нових спеціальних історичних дисциплін.

До завдань історіографії слід віднести також вивчення організаційних форм існування науки, внеску в науку, творчого шляху й дослідницького досвіду окремих учених або наукових колективів.

Усі загальні завдання історіографії підпорядковані головному: вивченню процесу приростання наукових історичних знань, оцінюванню стану розвитку її та визначенню напрямів її подальшого розвитку. Виявляючи здобутки науки, історіографія ставить їх на службу науковому знанню. Крім того, історіографія з'ясовує, як історична наука за певних часів відігравала в суспільстві роль постачальника соціально-історичної інформації, необхідної для життєдіяльності, збагачувала його досвідом історії, виконувала свою культурно-перетворювальну функцію. Історіографія спирається на певне коло джерел, які безпосередньо відбивають процес розвитку історичної науки та її історію.

4. Бібліографічна евристика

Якість і результативність будь-якої праці історика вирішальною мірою залежать від повноти і якості джерел, які він використав. Тому професійним обов'язком історика є знання джерельної бази дослідження. Як зазначалося вище, джерельна база дослідження складається з джерел, уже введених до наукового обігу (тобто надрукованих), і тих, які ще не використовувалися у наукових працях. Обов'язковим правилом пошуку джерел є те, що його слід починати з опублікованих джерел по темі, тобто з вивчення бібліографії. Цей процес включає:

- ознайомлення з прикнижковою бібліографією в ході опрацювання наукової літератури з теми дослідження;
- роботу з каталогами бібліотек;
- перегляд бібліографічних покажчиків.

Починаючи роботу над темою, дослідник звертається насамперед до публікацій своїх попередників (якщо вони є), а також до узагальнюючих праць, які можуть стати вихідною точкою дослідження проблеми. Вже в ході цієї роботи історик дістає перші уявлення про коло джерел, які можуть його зацікавити. Проте основну масу опублікованих джерел можна виявити лише на основі цілеспрямованого бібліографічного пошуку, роботи з каталогами, а також із поточними і ретроспективними бібліографічними покажчиками про опубліковані книги.

У наукових бібліотеках є кілька каталогів: алфавітний, систематичний, довідковий, спеціальні (видання іноземними мовами, періодичних видань тощо). До алфавітного каталогу дослідник звертається, коли у нього вже є назви потрібних книг. Для пошуку джерел з певної теми використовується систематичний каталог.

Починаючи пошуково-бібліографічну роботу, слід мати уявлення про типи, види і форми видань документів, прийняті в різні часи. Серед трьох типів видань документів (видання наукового, науково-популярного, навчального характеру) найбільший інтерес для дослідника становлять наукові видання.

Довідкові видання з окремих проблем вітчизняної історії.

Види документальних видань досить різноманітні: пофондові, тематичні, документи певного різновиду, однієї особи. За формою і способом видання документів їх можна поділити на такі групи;

- корпус (звід) документів;
- серія документів;
- збірник документів;
- моновидання (книга присвячена одному джерелу);

- альбом;
- плакат;
- публікація в періодичних виданнях;
- публікація в додатках до наукової або науково-популярної праці;
- публікація в тексті наукової або науково-популярної праці.

Отже, першим етапом джерелознавчої роботи дослідника є пошук і виявлення джерел. Джерелознавча методика виробила систему засобів і прийомів, яка дає змогу оперативно зорієнтуватися в інформаційному просторі, виявити місце зберігання джерел і перейти до їх безпосереднього дослідження.

5. Класифікація літератури з теми.

Список використаних джерел становить одну із суттєвих частин наукової роботи і відбиває самостійну творчу роботу студента.

Використані джерела рекомендується розміщувати в порядку згадування джерел у тексті за їх наскрізною нумерацією. Це один із можливих способів розміщення джерел, який рекомендовано ВАК України для вживання. Крім того, саме такий порядок встановлено Державним стандартом України ДСТУ 3008—95 "Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення". Однак це не виключає інші способи, зокрема, абетковий — за алфавітом прізвищ авторів або назв творів, він найзручніший для користування.

Кількість використаних джерел ВАК не лімітує. Це залежить від теми і завдань дослідження.

При складанні списку використаних джерел слід зважати на певні правила. До списку входять:

- офіційні документи, які публікуються від імені державних або громадських організацій, установ і відомств і свідчать про актуальність досліджуваної теми;
- основні праці провідних спеціалістів у даній галузі;
- праці авторів, що відбивають усі точки зору на вирішення проблеми;
- публікації автора дисертації з теми дослідження, що підтверджують його особистий внесок у розробку;

- основні праці наукового керівника, опонентів, співробітників провідної установи, які засвідчують їх наукову компетентність у даній проблемі.

Не слід включати до списку ті роботи, на які немає посилань у тексті наукової роботи і які фактично не були використані, а також енциклопедичні словники, науково-популярні книги, газети. У разі необхідності використання таких видань за текстом можна навести їх у підстрочних посиланнях.

Недостатня кількість джерел може свідчити про верхоглядство автора, поверховість дисертації; надмірність джерел свідчить про її компілятивний характер. Оптимальне число джерел можна визначити через зіставлення з обсягом дисертації. Вважається, що на одну сторінку тексту роботи має бути одне джерело.

Якщо автор робить посилання на будь-які запозичені факти або цитує роботи інших авторів, то він обов'язково повинен дати посилання на те, звідки взято наведені матеріали. Це дасть змогу опонентам відокремити результат здобувача від запозиченого.

Використання чужих ідей, думок, концепцій, фактів без відповідних посилань на першоджерела називають плагіатом.

Тема 9. Контролювання дослідження і оформлення його результатів

1. Послідовність виконання курсової (дипломної) роботи.
2. Наукова проблема, тема і назва дослідження.
3. Оформлення результатів дослідження.

Послідовність виконання курсової (дипломної) роботи

Курсова та дипломна роботи мають свою специфіку, їх деталі завжди потрібно узгоджувати з науковим керівником. Щодо структури, методики їх написання та оформлення вони мають подібні риси, тому будуть проаналізовані спільно.

Раціональніше організувати роботу над курсовою (дипломною) роботою, правильно розподілити свій час, спланувати його, глибоко і своєчасно розробити вибрану тему допоможе алгоритм написання курсової (дипломної) роботи. Він дисциплінує виконавця, лімітує термін, відведений на вибір теми,

підбір та аналіз літератури з теми дослідження, написання, оформлення і захист курсової (дипломної) роботи (рис. 5.1).

Курсову (дипломну) роботу доцільно виконувати в такій послідовності: вибір теми — з'ясування об'єкта і предмета — визначення мети і завдань дослідження — виявлення і відбір літератури з теми, її вивчення — складання попереднього плану — написання вступу виклад теорії і методики — вивчення досвіду роботи — формулювання висновків і рекомендацій — оформлення списку використаних джерел та додатків. Потім здійснюється літературне й технічне оформлення роботи, її рецензування, підготовка до захисту і захист курсової (дипломної) роботи.

Наукова проблема, тема і назва дослідження.

Процес роботи над дослідженням поділяється на три основні етапи:

- підготовчий;
- етап роботи над змістом;
- заключний етап.

Важливим етапом у написанні дисертації є вибір проблеми дослідження й теми. Небезпідставною є думка, що правильно вибрана і сформульована тема — це половина виконаного дослідження. Тому починають роботу над дослідженням лише за умови, коли чітко уявляють її тему.

Розрізняють три різновиди тем: такі, що виникли внаслідок розвитку проблем, над якими працює даний науковий колектив; ініціативні; "на замовлення". Доцільніше брати теми першої групи.

При виборі теми основними критеріями мають бути її актуальність, новизна і перспективність, наявність теоретичної бази; можливість виконання теми в даній організації; можливість отримання при впровадженні ефективних соціологічних, технологічних або екологічних результатів.

Обираючи тему дослідження, слід виходити зі того, що вона є складовою більш широкої проблеми. Тема має бути тісно пов'язана з напрямками основних досліджень наукової установи або організації, де вона виконується (інститут, факультет, кафедра Здобувач сам може запропонувати тему, виходячи з її

актуальності, відповідності фаху, зважаючи на свої наукові інтереси та сучасний стан розробки наукових досліджень, присвячених обраній проблемі.

При виборі теми слід брати до уваги загальний і стаж роботи здобувача в даній сфері знання, його власні наукові ідеї й попередні доробки в науковому дослідженні, досвід виступів на науково-практичних конференціях, нарадах фахівців з науковими доповідями чи повідомленнями, складені іспити кандидатського мінімуму, знання іноземних мов, комп'ютера тощо.

Вибір теми потребує індивідуального підходу. Однак є загальні правила, яких слід дотримуватися.

Бажано вибирати тему, до якої здобувач найкраще підготовлений, з якої вже щось ним написано, зібрано літературний, фактичний матеріал тощо.

При виборі теми доцільно ставити завдання порівняно вузького плану, для того щоб тему можна було глибоко опрацювати.

Не слід брати тему, якщо відомо, що над нею вже працюють. У галузі достатньо тем, що потребують спеціального дослідження. Якщо ж таке сталося, то слід уточнити аспект своєї роботи.

Після вибору теми здобувач повинен звернутися до свого наукового керівника за порадою. Думка наукового керівника має особливе значення для вибору теми. Його рекомендації допомагають обмежити поле діяльності здобувача, з'ясувати вибраний ним напрям дослідження. Дуже важливо, щоб здобувач сам перед тим спробував розробити план своєї теми, добре обміркував і чітко уявив собі хід її виконання, зважаючи на конкретні умови, в яких йому доведеться працювати. Це дасть змогу науковому керівникові зважити на здібності аспіранта (пошукувача), його підготовленість до виконання даної роботи, а отже, зробити правильні висновки щодо того, яку надати йому допомогу.

Якщо молодий учений-початківець не може сам вибрати тему, він має право з дозволу наукового керівника звернутися за порадою до провідних учених або в будь-яку наукову установу регіону, країни або до викладачів свого інституту,

кафедри. Бажано не допускати нав'язування теми дисертації, яка суперечить бажанням здобувача. Однак компроміс теж можливий.

Підготовчий етап роботи над курсовою (дипломною) роботою

Цей етап починається з вибору теми курсової (дипломної) роботи, її осмислення та обґрунтування. З переліку тем, на пропонованих кафедрою, студент вибирає ту, яка найповніша відповідає його навчально-виробничим інтересам та схильностям. Перевага надається темі, при розробці якої студент може виявити максимум особистої творчості та ініціативи. Разом із керівником необхідно визначити межі розкриття теми та перелік установ, досвід роботи яких буде висвітлюватись у дослідженні.

При з'ясуванні об'єкта, предмета і мети дослідження необхідно зважати на те, що між ними і темою курсової (дипломної) роботи є системні логічні зв'язки. Об'єктом дослідження є вся сукупність відношень різних аспектів теорії і практики науки, яка слугує джерелом необхідної для дослідника інформації. Предмет дослідження — це тільки ті суттєві зв'язки та відношення, які підлягають безпосередньому вивченню в даній роботі, є головними, визначальними для конкретного дослідження.

Правильне, науково обґрунтоване визначення об'єкта дослідження — це не формальна, а суттєва, змістова наукова акція, зорієнтована на виявлення місця і значення предмета дослідження в більш цілісному і широкому понятті дослідження. Треба знати, що об'єкт дослідження — це частина об'єктивної реальності, яка на даному етапі стає предметом практичної і теоретичної діяльності людини як соціальної істоти (суб'єкта). Предмет дослідження є таким його елементом, який включає сукупність властивостей і відношень об'єкта» опосередкованих людиною (суб'єктом) у процесі дослідження з певною метою в конкретних умовах.

Мета дослідження пов'язана з об'єктом і предметом дослідження, а також з його кінцевим результатом і шляхом його досягнення. Кінцевий результат дослідження передбачає вирішення студентами проблемної ситуації, яка відображає суперечність між типовим станом об'єкта дослідження в реальній

практиці і вимогами суспільства до його більш ефективного функціонування. Кінцевий результат відображає очікуваний від виконання позитивний ефект, який формулюється двоступенево: перша частина — у вигляді суспільної корисності; друга — у вигляді конкретної користі, віднесеної до основного предмета дослідження.

Наявність поставленої мети дослідження дозволяє визначити завдання дослідження, які можуть включати такі складові:

- вирішення певних теоретичних питань, які входять до загальної проблеми дослідження (наприклад, виявлення сутності понять, явищ, процесів, подальше вдосконалення їх вивчення, розробка ознак, рівнів функціонування, критеріїв ефективності, принципів та умов застосування тощо);

- всебічне (за необхідності й експериментальне) вивчення практики вирішення даної проблеми, виявлення її типового стану, недоліків і труднощів, їх причин, типових особливостей передового досвіду; таке вивчення дає змогу уточнити, перевірити дані, опубліковані в спеціальних неперіодичних і періодичних виданнях, підняти їх на рівень наукових фактів,

- обґрунтування необхідної системи заходів щодо вирішення даної проблеми;

- експериментальна перевірка запропонованої системи ;

- розробка методичних рекомендацій та пропозицій щодо використання результатів дослідження у практиці роботи.

Оформлення результатів дослідження.

Сторінки роботи повинні мати поля: ліве — 30 мм, зверху — 20 мм, праве — 10 мм, знизу — 25 мм.

Типові помилки в написанні та оформленні курсової (дипломної, магістерської) роботи

1. Зміст роботи не відповідає плану курсової (дипломної, магістерської) роботи або не розкриває тему повністю чи в її основній частині.

2. Сформульовані розділи (підрозділи) не відбивають проблемну ситуацію, стан об'єкта.

3. Мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно і не відбиває специфіки об'єкта і предмета дослідження.
4. Автор не виявив самостійності, робота являє собою компіляцію або плагіат.
5. Не зроблено глибокого і всебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури (останні 5—10 років) з теми дослідження.
6. Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій з теми роботи має форму анотованого списку і не відбиває ріння досліджуваності проблеми.
7. Не розкрито зміст та організацію особистого експериментального дослідження (його суть * тривалість, місце проведення, кількість обстежуваних, їхні характеристики), поверхово висвітлено стан практики.
8. Кінцевий результат не відповідає меті дослідження, висновки не відповідають поставленим завданням.
9. У роботі немає посилань на першоджерела або вказані не ті, з яких запозичено матеріал.
10. Бібліографічний опис джерел у списку використаної літератури наведено довільно, без додержання вимог державного стандарту.
11. Як ілюстративний матеріал використано таблиці, діаграми, схеми, запозичені не з першоджерел, а з підручника, навчального посібника, монографії або наукової статті.
12. Обсяг та оформлення роботи не відповідають вимогам, вона виконана неохайно, з помилками.

Керівництво курсовою (дипломною) роботою та її рецензування

Керівництво курсовими (дипломними) роботами доручають кваліфікованим викладачам (професорам, доцентам) вузу.

Обов'язки наукового керівника курсової (дипломної) роботи:

- надавати допомогу у виборі теми, розробці плану (змісту) курсової (дипломної) роботи; доборі літератури, методології та методів дослідження та ін.;
- аналізувати зміст роботи, висновки і результати дослідження;

- визначати поетапні терміни виконання роботи;
- контролювати виконання курсової (дипломної) роботи;
- доповідати на засіданні кафедри про виконання та завершення роботи;
- дати відгук на роботу.

Рецензію на дипломну роботу надає спеціаліст-практик відповідної кваліфікації. Вона теж складається в довільній формі, може висвітлювати ті ж питання, що й відгук керівника. Особливу увагу в ній слід звернути на таке:

- актуальність теми;
 - вміння застосовувати теоретичні знання для вирішення конкретних практичних завдань;
 - наявність у роботі особистих пропозицій і рекомендацій, їх новизна, перспективність, практична цінність;
 - достовірність результатів і обґрунтованість висновків дипломника;
- » стиль викладу та оформлення роботи;
- недоліки роботи.

САМОСТІЙНА РОБОТА

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Однією із важливих складових вивчення курсу «Теорія і методика наукового дослідження» у сучасній вищій школі є самостійна робота студентів. Під час навчального процесу вона сприяє активізації засвоєння студентом знань та їх реалізації, а також формує вміння навчатися і потяг до наукової роботи. Самостійна робота є основним засобом набуття знань у вільний від занять час.

Мета самостійної роботи – сприяти якнайглибшому засвоєнню студентами знань з дисципліни «Теорія і методика наукового дослідження», ознайомити їх з основним понятійно-категоріальним апаратом та методами написання наукової роботи.

Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи дають можливість студентам глибше ознайомитися з темами або окремими питаннями, які не були винесені на лекційні або семінарські заняття. Вони передбачають опанування в повному обсязі навчальної програми та формуванню самостійності як особистісної риси та важливої професійної якості, сутність якої полягає в умінні систематизувати, планувати та контролювати власну діяльність.

Завданням самостійної роботи студентів є засвоєння певних знань, умінь, навичок, закріплення та систематизація здобутих знань, їх застосування при виконанні практичних завдань та наукових робіт, а також виявлення прогалин у системі знань із предмета.

Самостійна робота студентів з дисципліни «Теорія і методика наукового дослідження» становить приблизно 2/3 часу, необхідного для виконання основної освітньої програми. Зміст самостійної роботи визначається навчальною програмою дисципліни, методичними матеріалами, завданнями викладача.

У ході вивчення дисципліни студенти знайомляться з теоретико-методологічними засадами, предметом, об'єктом, метою, завданням та

функціями пізнавальної діяльності. Суть навчальної дисципліни полягає у висвітленні теоретичних основ, питань методики, технології та організації науково-дослідницької діяльності, тобто теоретичного й практичного підґрунтя для ефективного проведення наукових досліджень студентами.

Загалом виконання зазначених аспектів дає можливість студентам:

Знати:

- методологію історичного дослідження;
- основний фактичний матеріал з теорії і методики наукового дослідження.

Простежити:

- зв'язок теорії і методики наукового дослідження з дисциплінами спеціалізації, науковим семінаром, написанням курсової, дипломної, магістерської роботи.

Встановити:

- фактичний і теоретичний матеріал з кожної теми, що доповнюється лекційним матеріалом і виноситься на обговорення;
- загальні принципи наукового пізнання, теоретичні аспекти пізнання в історії.

Вміти

- з допомогою наукових методів здійснювати характеристику історичних знань;
- застосовувати набуті знання при вивченні нормативних курсів історичних дисциплін, підготовці курсових та інших творчих досліджень, у краєзнавчій роботі;
- володіти навиками роботи з історичними джерелами;
- застосовувати методологію історії до вивчення історичних процесів.

Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи з дисципліни «Теорія і методика наукового дослідження» спрямовані на те, щоб дати студентам знання теоретичних основ, а також застосування ними здобутих знань, вмінь і навичок на практиці.

Так, студенти в результаті освоєння матеріалів самостійної роботи повинні аналізувати:

- стан історичної науки в Україні;
- науку як сферу людської діяльності;
- наукову діяльність та її види;
- науково-дослідницьку діяльність студентів (НДДС);
- історичну науку як систему;
- функції історичної науки;
- принципи історичного пізнання, їхні поняття і значення;
- методи історичного дослідження, їхнє відношення до дослідницьких принципів;
- основні форми історичного знання;
- етапи історичного дослідження;
- послідовність і чергування форм історичного знання і етапів пізнання в практиці історичного дослідження;
- особливості теоретичного знання;
- історіографію як історію історичної науки;
- бібліографічну евристику як теорію і методику пошуку книжкової інформації;
- наукову проблему, тему і назву дослідження;
- логічний та історичний підходи до конструювання дослідження;
- значення оволодіння логікою й методикою історичного дослідження для професійної підготовки історика.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Заняття 1

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ІСТОРІЇ

Основні поняття: прагматична історія, історія, логографи, інтелектуально-генетична історія, соціологія, кліометрія.

Проблеми для обговорення

1. Основні риси і здобутки прагматичної історії.
2. Парадигми інтелектуально-генетичної історії.
3. Зміст соціологічної історії.
4. Найважливіші течії і школи історичної науки ХХ ст.

Реферат

Основні напрямки і школи історичної науки в ХІХ – ХХ ст.

Методичні рекомендації

У **першому питанні** студентам необхідно визначити зародження перших історичних уявлень і терміну “історія”. Проаналізувавши діяльність античних істориків Геродота, Фукидіда, Арістотеля, Полібія, потрібно виділити три чинники, які впливали на діяльність особи. В даному питанні студенти повинні озвучити розвиток виховної функції історії, яка прослідковувалась в римських істориків Лівія, Таціта, та інших. Необхідно обумовити вплив християнських ідей на прагматичний характер середньовічної історіографії та проаналізувати діяльність християнських теологів щодо розуміння історичного часу.

Друге питання передбачає вивчення впливу епохи Просвітництва на історію цивілізацій. “Вік історії”. Визначення рис романтичної історіографії . Принцип історизму як найбільше досягнення романтизму. Світова історична думка та вплив на неї німецької класичної філософії. Історики-романтики – Ф. Шатобріан, Ф. Міньє, Ф. Гізо, Л. Ранке, Г. Гегель, П. Шафарик, М. Костомаров, М. Карамзін та інші.

У **третьому питанні** студенти повинні визначити обставини появи філософії позитивізму та соціології. О. Конт та його праці. Запозичення принципу еволюції з природничих наук. Ч. Лейелле, Ч. Дарвін. Англійські та

французькі позитивісти. Вивчення історичного матеріалізму Ф. Енгельса та К. Маркса.

У четвертому питанні перед студентами ставиться завдання проаналізувати вивчення історичних проблем у школах ХХ ст. Школа Л. Ранке. Німецькі історики та їхні праці. Французька школа історичної соціології Е. Дюркгайма. “Школа Анналів”. Поява в ХХ ст. нових історичних термінів.

Література

1. Барг М.А. Эпохи и идеи. Становление историзма. – М., 1987.
2. Вайштейн О.Л. Очерки развития буржуазной философии и методологии истории в XIX – XX вв. – Ленинград, 1979.
3. Губман В.Л. Смысл истории: очерки современных западных концепций.– М., 1991.
4. Гуткова Е.В. Историография истории средних веков. – М., 1985.
5. Зашкільняк Л. Вступ в методологію історії. – Львів, 1996.
6. Историография античной истории. – М., 1980.
7. Историография истории нового времени стран Европы и Америки. – М., 1990.
8. Крип'якевич І.П. Нарис методики історичних досліджень // Український історичний журнал. – 1967. – №2.
9. Лосев Л.Ф. Античная философия истории. – М., 1977.
10. Мучник В.М. В поисках утраченного смысла истории (Генезис и эволюция исторических взглядов А.Д. Тойнби). – Томск, 1986.
11. Современная зарубежная немарксистская историография. Критический анализ. – М., 1989.
12. Ясперс К. Истоки истории и ее цель. – М., 1991.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991.

Заняття 2

ІСТОРІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАННЯ

Основні поняття: об'єкт пізнання, суб'єкт пізнання, предмет пізнання, “закони історії”, культура, ретроспективність, цивілізація.

Проблеми для обговорення

1. Поняття об'єкту і предмету пізнання в історії.
2. Історія та історична наука як пізнавальний процес.
3. Закон і закономірність в історії.
4. Історична свідомість суспільства.
5. Функції історичної науки.

Реферат

Роль особи в історії.

Методичні рекомендації

У **першому питанні** студенти повинні проаналізувати суть пізнавальної діяльності дослідника. Визначення об'єкту пізнання історії як вивчення людини в її взаємодії з оточуючим світом природи і соціуму. Предмет пізнання як сукупність важливих рис і властивостей.

Друге питання присвячене визначенню спільного і відмінного в поняттях “історія” та “історична наука”. “Подвійна суб'єктивізація”. Ретроспективність в історичній науці як процес спрямованості від наслідку до причини.

У **третьому питанні** студенти повинні визначити, чи існують в історії закони. суть історичної закономірності Історичні закономірності як закономірності історичної ситуації. Історична альтернатива, поняття об'єктивного і суб'єктивного в історії.

В **четвертому питанні** потрібно прослідкувати еволюцію історичної свідомості. Буденна і наукова свідомість. Аналіз трьох рівнів історичної свідомості. Історична свідомість як особлива форма суспільної свідомості.

П'яте питання вимагає характеристики еволюції історичної науки. Визначення соціальних функцій історичної науки. Науково-пізнавальна функція. Прогностична функція історії. Функція соціальної пам'яті. Гедоністична функція.

Література

1. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. – Луцьк, 1998.

2. Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – М., 1986.
3. Зашкільняк Л. Вступ в методологію історії. – Львів, 1996.
4. Котов В.Н. Введение в изучение истории. – К., 1982.
5. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень. – К., 2003.
6. Мельник Л.Г. Предмет і методологія історичної науки. – К., 1995.
7. Мельник Л.Г. Развитие научного познания истории. – К., 1983.
8. Могильницький Б.Г. Введение в методологию истории: Учебное пособие. – М., 1989.
9. Пронштейн А.П., Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – К., 1990.
10. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. – К., 2006 с.

Заняття 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ПІЗНАННЯ

Основні поняття: мислення, принцип самообмеження, принцип самоорганізації, світогляд, суб'єкт пізнання, творчий підхід, творчість.

Проблеми для обговорення

1. Організація творчої діяльності дослідника.
2. Історик як суб'єкт пізнання.
3. Структура світогляду історика-дослідника.
4. Наукова творчість суб'єкта пізнання.

Реферат

Роль джерелознавства у науковій творчості дослідника.

Методичні рекомендації

При підготовці **першого питання** необхідно звернути увагу на специфіку наукової творчості в цілому. Методи наукової організації праці. Аналіз загальних принципів наукової праці: творчого підходу, мислення, плановості,

динамічності, колективності, самоорганізації, економічності, критичності і самокритичності, роботи над собою, діловитості, енергійності, практичності.

У **другому питанні** варто визначити роль суб'єкта в історичному пізнанні. Спростування тези існування абсолютно "об'єктивного історика". Суб'єкт пізнання як споживач інтелектуальних здобутків і знань.

До **третього питання** слід підготувати матеріал про світогляд суб'єкта історичного пізнання. Теоретичні та джерельні знання історика-дослідника. Позанауковий рівень в світогляді історика. Роль джерелознавства у теорії і методиці аналізу джерел.

Під час розгляду **четвертого питання** студенти повинні визначити творчі та ділові якості науковця. Ефективність наукової творчості дослідника. Вплив соціальних чинників на наукову творчість дослідника.

Література

1. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. – Луцьк, 1998.
2. Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – М., 1986.
3. Зашкільняк Л. Вступ в методологію історії. – Львів, 1996.
4. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень. – К., 2003.
5. Мельник Л.Г. Предмет і методологія історичної науки. – К., 1995.
6. Мельник Л.Г. Розвиток наукового пізнання історії. – К., 1983.
7. Могильницький Б.Г. Введение в методологию истории: Учебное пособие. – М., 1989.
8. Стеченко Д.М., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень. – К., 2007.
9. Пронштейн А.П., Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – К., 1990.
10. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. – К., 2006 с.

Заняття 4

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні поняття: ідея, концепція, методологія, метод, методологічна основа, методика, парадигма.

Проблеми для обговорення

1. Методологія історії та її функції.
2. Класифікація наукових методів.
3. Загальнонаукові методи в історії.
4. Спеціально-наукові та конкретно-наукові методи в історичній науці.

Реферат

Методологія історичної науки

Методичні рекомендації

При розгляді **першого питання** студенти повинні охарактеризувати особливість методології історії як історичної дисципліни. Визначення структури методології історії та аналіз її складових. Об'єктивна методологія. Суб'єктивна методологія. Об'єктивно-суб'єктивна методологія. Значення в науковому пізнанні методології історичної науки. Функції методології.

У **другому питанні** варто звернути увагу на класифікацію наукових методів, при цьому аналізуючи її. Світоглядні або філософські методи. Загальнонаукові методи. Спеціально-наукові методи. Конкретно-наукові методи.

Вивчаючи **третє питання** слід акцентувати увагу на важливість загальнонаукових методів в історії. Історичний і логічний методи, метод абстрагування, системно-структурний метод та інші.

В **четвертому питанні** потрібно визначити використання в науковому пізнанні генетичного, порівняльного, типологічного, діахронного методів, а також проаналізувати конкретно-наукові методи пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барг М.А. Категории и методы исторической науки. – М., 1984.
2. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. – Луцьк, 1998.
3. Дюркгейм Э. Метод социологии. К. – Харьков, 1999.
4. Иванов В.В. Методология исторической науки. – М., 1995.

5. Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – М., 1986.
6. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. – М., 1987.
7. Ковальченко И.Д. О применении математико-статистических методов в исторических исследованиях // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. – М., 1969.
8. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень. – К., 2003.
9. Мельник Л.Г. Предмет і методологія історичної науки. – К., 1995.
10. Мельник Л.Г. Розвиток наукового пізнання історії. – К., 1983.
11. Санцевич А.В. Методика исторического исследования. – К., 1990.
12. Стеченко Д.М., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень. – К., 2007.
13. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. – К., 2006 с.

Заняття 5

ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ

Основні поняття: теоретичний і емпіричний рівні, категорія, категоріальний синтез, науковий факт, нарративізм, теорія, ідея.

Проблеми для обговорення

1. Рівні наукового пізнання в історії
2. Теоретичне знання та проблема об'єктивності історика.
3. Класифікація історичних знань.
4. Етапи науково-дослідницької роботи.
5. Описання як компонент історичного дослідження.

Реферат

Проблема істинності наукових знань в методології історії.

Методичні рекомендації

Вивчаючи **перше питання**, слід проаналізувати теоретичний та емпіричний рівні наукового пізнання в історії. Взаємодія об'єкта і суб'єкта

пізнання. Категоріальний синтез як механізм поєднання об'єктивного і суб'єктивного в історії.

У **другому питанні** студентам необхідно визначити суть наукової теорії. Структура історичних теорій. Основне завдання теорії. Проблема об'єктивності теорії та ідеалізації об'єкту пізнання. Ідея як вища форма теоретичного знання.

Третє питання ставить перед студентами завдання визначення загальної класифікації історичних знань. Джерельні знання. Позаджерельні знання. Поділ історичних знань за епохами. Групування наукових знань за окремими історичними дисциплінами.

В **четвертому питанні** необхідно визначити етапи пізнавальної діяльності історика. Підготовчий етап, інформаційний етап, пояснювальний (теоретичний) етап, нарративний етап.

У **п'ятому питанні** потрібно проаналізувати описання як компонент історичного дослідження, як пізнавальна структура. Певні, часткові та індивідуальні описання. Природність описання в історичному дослідженні. Перехід від описання до пояснення. Пояснення як процедура, яка фіксує причини, фактори й підстави виникнення чи створення даної події, ситуації чи процесу як встановлення причинних зв'язків між явищами. Види пояснень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. – Луцьк, 1998.
2. Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – М., 1986.
3. Зашкільняк Л. Вступ в методологію історії. – Львів, 1996.
4. Іванов В. Методология исторической науки. – М., 1995.
5. Мельник Л.Г. Розвиток наукового пізнання історії. – К., 1983.
6. Могильницький Б.Г. Введение в методологию истории: Учебное пособие. – М., 1989.
7. Пронштейн А.П., Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – К., 1990.
8. Стеченко Д.М., Чмир О.С. Методологія наукових досліджень. – К., 2007.

9. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. – К., 2006 с.

Заняття 6

ПРАКТИКА НАПИСАННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні поняття: курсова робота, бакалаврська робота, дипломна робота, магістерська робота, реферат, доповідь, стаття, монографія, дисертація.

Проблеми для обговорення

1. Загальна характеристика видів історичних досліджень.
2. Вибір наукової тематики. Поняття об'єкту і предмету дослідження.
3. Хронологічні та просторові проблеми історичного дослідження.
4. Історичний факт та особливості його вивчення.
5. Правила оформлення науково-довідкового апарату дослідження.

Реферат

Написання реферату на тему своєї курсової роботи.

Методичні рекомендації

У **першому питанні** студенти повинні проаналізувати основні види історичних досліджень, зокрема: наукові реферати, наукові доповіді, курсові, дипломні, магістерські роботи, дисертації, автореферати дисертацій, наукові статті, монографії та інші.

При підготовці **другого питання** варто звернути увагу на необхідність вибору наукової проблеми, тема і назва дослідження. План дослідження і принципи його складання. Логічний та історичний підходи до конструювання дослідження. Удосконалення плану в процесі опрацювання теми. Проспекти. Визначення об'єкту і предмету дослідження.

В **третьому питанні** важливо визначити час і простір в історичному пізнанні. Хронологічні та територіальні проблеми історичного дослідження. Проблема як фрагмент об'єктивної реальності, який з різних причин не був досліджений. Проблема як знання про незнання. Критерії актуальності проблеми.

Четверте питання передбачає вивчення поняття факту в логіці науки. Історичні факти (факти-події) і наукові факти (факти-знання). Логіко-методологічне значення тлумачення поняття факту, його природи. Інваріантність фактів. Сукупність фактів як емпірична основа дослідження.

В п'ятому питанні слід визначити на якому етапі здійснюється робота над складанням списку використаної літератури. Класифікація літератури з теми. Відмінність історіографічного аналізу від бібліографічного описання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. – Луцьк, 1998.
2. Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – М., 1986.
3. Зашкільняк Л. Вступ в методологію історії. – Львів, 1996.
4. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень. – К., 2003.
5. Мельник Л.Г. Предмет і методологія історичної науки. – К., 1995.
6. Пронштейн А.П., Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – К., 1990.
7. Санцевич А.В. Методика исторического исследования. – К., 1984.
8. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. – К., 2006 с.

Заняття 7

РОБОТА З НАУКОВОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ

Основні поняття: бібліографія, історіографія, історичне джерело, бібліографічна евристика, джерелознавство, архів, архівознавство.

Проблеми для обговорення

1. Бібліографічна та архівна евристика.
2. Історіографія як історія історичної науки.
3. Джерелознавство як наукова галузь знань.
4. Формування інформаційної бази наукового дослідження.

Реферат

Сучасний стан джерелознавства і завдання подальшого розвитку в Україні.

Методичні рекомендації

Перше питання присвячене висвітленню Бібліографічної евристики як теорії і методики пошуку книжкової інформації. Складання бібліографії дослідження та її поповнення в ході опрацювання теми.

У **другому питанні** студенти характеризують історіографію як історію історичної науки. Історіографічний факт і історіографічне джерело. Загальна, предметна і проблемна історіографія. Завдання проблемної історіографії, визначення шляхів дослідження. Історіографічний вступ до дослідження. Класифікація літератури з теми. Відмінність історіографічного аналізу від бібліографічного описання. Історіографічні методи в дослідженні, історіографічний стиль викладу. зору на ці питання. Толерантність наукової критики. Техніка опрацювання історіографічних джерел.

При підготовці **третього питання** студенти ознайомлюються з джерелознавством як наукою. Поняття історичного джерела. Класифікація джерел, загальні схеми і проблемна класифікація. Джерелознавча евристика як теорія і методика пошуку джерельної інформації. Виявлення й добір джерел з теми дослідження. Джерелознавчий вступ до дослідження. Описання джерел і описання історичних фактів, наочність праці з джерелами. Техніка опрацювання джерел.

В **четвертому питанні** важливо ознайомитися з позаджерельною інформацією, її складом і впливом на історика. Джерельна інформація, її роль в дослідженні. Значення піднесення інформативної віддачі джерел. Будова нового знання (синтезування старого знання і нових фактів) як підстава для поділу всіх носіїв інформації історика на літературу і джерела.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. – Луцьк, 1998.
2. Данилевський И.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – М., 1986.
3. Дербов Л.А. Введение в изучение истории. – М., 1981.

4. Джерелознавство історії України: Довідник. – К., 1998.
5. Калакура Я., Войцехівська І., Павленко С. Історичне джерелознавство. – К., 2003.
6. Иванов В.В. Методология исторической науки. – М., 1995.
7. Зашкільняк Л. Вступ в методологію історії. – Львів, 1996.
8. Мельник Л.Г. Розвиток наукового пізнання історії. – К., 1983.
9. Пронштейн А.П., Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – К., 1990.
10. Санцевич А.В. Методика исторического исследования. – К., 1984.
11. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. – К., 2006 с.

Заняття 8-9

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТА

Основні поняття: курсова робота, бакалаврська робота, дипломна робота, магістерська робота, об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження.

Проблеми для обговорення

1. Курсова, бакалаврська, дипломна і магістерська роботи: загальна характеристика.
2. Послідовність виконання науково-дослідницької роботи студента.
3. Підготовчий етап роботи над дослідженням.
4. Робота над текстом курсової роботи.
5. Заключний етап роботи над курсовим дослідженням.
6. Підготовка до захисту та захист курсової роботи.

Методичні рекомендації

При підготовці **першого питання** студенти знайомляться з навчально-науковими та кваліфікаційними навчально-науковими видами досліджень студентів, дають детальну їхню характеристику.

У **другому питанні** необхідно зазначити специфіку послідовності виконання науково-дослідницької роботи студента. Основні етапи в процесі роботи над науковим дослідженням.

Третє питання передбачає здійснення аналізу підготовчого етапу роботи над дослідженням. Вибір теми. Об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження.

В четвертому питанні важливо визначити основні вимоги висуваються до курсових і дипломних робіт. Вивчення та конспектування літератури з теми, складання плану роботи та викладення тексту.

Готуючи **п'яте питання**, студенти аналізують складові вступу, їхню послідовність. Написання висновків та оформлення списку використаної літератури. Оформлення результатів дослідження.

Шосте питання передбачає визначення процедури захисту роботи. Доповідь студента. Запитання до автора. Оголошення відгуку наукового керівника. Відповіді студента на запитання. Заключне слово студента. Рішення комісії про оцінку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Г. Историчне пізнання: питання теорії і практики. – Луцьк, 1998.
2. Данилевський И.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – М., 1986.
3. Зашкільняк Л. Вступ в методологію історії. – Львів, 1996.
4. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень. – К., 2003.
5. Мельник Л.Г. Предмет і методологія історичної науки. – К., 1995.
6. Пронштейн А.П., Данилевський И.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – К., 1990.
7. Санцевич А.В. Методика исторического исследования. – К., 1984.
8. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. – К., 2006 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Наукова публікація: поняття, функції, основні види.
2. Наукова монографія.
3. Наукова стаття.
4. Тези наукової доповіді.
5. Методика підготовки та оформлення публікації.
6. Техніка написання тексту.
7. Реферат.
8. Доповідь (повідомлення).
9. Соціологічне дослідження.
10. Спостереження.
11. Експеримент.
12. Описання як компонент історичного дослідження, як пізнавальна структура.
13. Джерелознавча евристика як теорія і методика пошуку джерельної інформації.
14. Методика роботи з масовими джерелами.
15. Місце логіки історичної науки в структурі філософії історії.
16. Методика як сукупність дослідницьких прийомів і принципів.
17. Ментальність як предмет історичного вивчення.
18. Ділове листування.
19. Ділове спілкування.
20. Ділова розмова по телефону.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАТЬ ПО ТЕМАХ
ДИСЦИПЛІНИ

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ІСТОРІЇ (2 год)

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризувати суть поняття «прагматична історія».
2. Який період і чому називають «віком історії»?
3. Чи можна з допомогою інтелектуальних гіпотез пояснити еволюцію людства?
4. Назвати напрями інтелектуально-теоретичної історії.
5. В чому полягає зміст герменевтики?
6. Визначити суть нарративної філософії історії.

ІСТОРІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАННЯ (2 год)

Питання для самоконтролю

1. Чи можна стверджувати, що в історії є закони? Обґрунтувати відповідь.
2. В чому полягає суть історичної закономірності?
3. Пояснити поняття «подвійна суб'єктивізація».
4. Чому історичне пізнання завжди має реконструктивний характер?
5. Від чого залежить об'єктивність суб'єкта пізнання?

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ПІЗНАННЯ (2 год)

Питання для самоконтролю

1. Яке значення для наукової творчості відіграє самоорганізація праці дослідника?
2. Назвати творчі та ділові якості науковця.
3. Від чого залежить ефективність наукової творчості дослідника?
4. Чи можна стверджувати про існування абсолютно «об'єктивного історика»?
5. Яку роль відіграє джерелознавство у теорії і методиці аналізу джерел?

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (2год)

Питання для самоконтролю

1. Яке значення в науковому пізнанні відіграє методологія історичної науки?
2. Які функції виконує методологія?
3. Пояснити суть принципу історизму.
4. В чому полягає значення принципу всебічності і цілісності?
5. Чи може дослідник не застосовувати в науковому пізнанні методи дослідження?

ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ (2 год)

Питання для самоконтролю

1. В чому полягає основне завдання теорії?
2. Визначити структуру базисного рівня.
3. В чому полягає своєрідність ідеї?
4. Які основні питання вирізняють в історії?
5. В чому полягає проблема істинності історичних знань?

ПРАКТИКА НАПИСАННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (2 год)

Питання для самоконтролю

1. З якою метою у вищому навчальному закладі виконується курсова робота?
2. Назвати основні етапи роботи над науковим дослідженням.
3. В чому полягає завдання курсового дослідження?
4. Чим відрізняється курсова робота від дипломного дослідження?
5. На якому етапі здійснюється робота над складанням списку використаної літератури?

РОБОТА З НАУКОВОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ (2 год)

Питання для самоконтролю

1. На якому етапі пізнавальної діяльності дослідника здійснюється формування інформаційної бази дослідження?

2. У чому полягає суть створення бібліографії з теми дослідження?
3. Від чого залежить репрезентативність історичних даних?
4. Яке значення відіграє проблема історичного джерела у роботі з науковою літературою?
5. Назвати типи вираження історичної інформації.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТА

(4 год)

Питання для самоконтролю

1. Які основні вимоги висуваються до курсових і дипломних робіт?
2. З яких етапів складається процес роботи над дослідженням?
3. За якою схемою формулюються назва і мета дослідження?
4. На якому етапі роботи можна оформляти чистовий варіант дослідження?
5. Які аспекти включає процедура захисту роботи?

ІНДИВІДУАЛЬНА НАВЧАЛЬНА РОБОТА З СТУДЕНТАМИ

Написання рефератів за темами

1. Основні напрямки і школи історичної науки в XIX – XX ст.
2. Роль особи в історії.
3. Роль джерелознавства у науковій творчості дослідника.
4. Методологія історичної науки.
5. Проблема істинності наукових знань в методології історії.
6. Написання реферату на тему своєї курсової роботи.
7. Сучасний стан джерелознавства і завдання подальшого розвитку в Україні.
8. Наука як сфера людської діяльності.
9. Психологія і технологія наукової творчості.
10. Організація і проведення соціологічних досліджень.
11. Основні риси і здобутки прагматичної історії.
12. Парадигми інтелектуально-генетичної історії.
13. Зміст соціологічної історії.
14. Найважливіші течії і школи історичної науки XX ст.
15. Особливості історії як об'єкту пізнання.
16. Бібліографічна та архівна евристика.
17. Історіографія як історія історичної науки.
18. Джерелознавство як наукова галузь знань.
19. Історія та історична наука як пізнавальний процес.
20. Поняття, функції та основні види наукових публікацій.

Методичні рекомендації щодо підготовки реферативної роботи об'ємом 12 сторінок включають в себе застосування відповідної методології.

Структура написання студентом реферату складається із наступних семи обов'язкових елементів:

- Вступна частина;
- Аналіз використаної літератури по темі (на 2-3 абзаци);
- Характеристика обраної теми та перспективність її дослідження;
- Визначити основні параметри викладу матеріалу;
- Навести історичний ілюстративний матеріал, що підтверджує вашу аргументаційну базу;
- Висновок;
- Список використаної літератури.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Назвати метод, який розкриває рух і зміни об'єкту дослідження у часі:

- А) історичний;
- Б) логічний;
- В) типологічний.

Врахування суперечливості, яка закладена у самій суті об'єднання елементів у структуру передбачає:

- А) історичний;
- Б) логічний;
- В) системно-структурний.

Історичне пізнання – це:

- А) історичний факт;
- Б) історичне джерело;
- В) історичне дослідження.

Процес історичного пізнання – це:

- А) історична подія;
- Б) історичне дослідження;
- В) історичний факт.

Хроніка є видом:

- А) історичного пізнання;
- Б) наративу;
- В) методології.

Зобов'язує дослідника строго дотримуватись рамок простору і часу при поясненні минулих явищ:

- а) принцип історизму;
- б) системно-структурний метод;
- в) історичне джерело.

Об'єктом історичного пізнання виступає:

- А) дослідник;

- Б) історичний факт;
- В) метод дослідження.

Етап реконструкції передбачає:

- А) вибір теми дослідження;
- Б) опрацювання літератури;
- В) встановлення історичних фактів.

Інша назва пояснювального етапу діяльності дослідника:

- А) емпіричний;
- Б) теоретичний;
- Інформаційний.

Для будови історичної наративної необхідні певні засоби, серед яких виділяють:

- А) історичне джерело;
- Б) історичний факт;
- В) історичну уяву.

Завершальним етапом історичного пізнання є:

- А) пояснювальний;
- Б) наративний;
- В) інформаційний.

Особливість історичного пізнання, спрямована від наслідку до причини – це:

- А) історизм;
- Б) ретроспективність;
- В) наративізм.

Описовість в історичному пізнанні – це:

- А) історизм;
- Б) ретроспективність;
- В) наративізм.

Прояви соціального життя у всіх їх конкретності, взаємозв'язку і багатоманітності вивчає:

- А) історія;
- Б) методологія;
- В) нарративізм.

Історичне пізнання є:

- А) завжди об'єктивним;
- Б) завжди суб'єктивним;
- В) інколи об'єктивним чи суб'єктивним.

Складання дослідницьких завдань історичного пізнання проводиться на:

- А) інформаційному етапі;
- Б) підготовчому етапі;
- В) етапі реконструкції.

Порівняльний метод відноситься до:

- А) загальнонаукових;
- Б) спеціально-наукових;
- В) конкретно-наукових.

Відображення істориком минулої дійсності на основі фактів джерел – це:

- А) науково-історичний факт;
- Б) історичне джерело;
- В) історичне дослідження.

Інформаційний етап у роботі дослідника полягає в:

- А) виборі теми дослідження;
- Б) опрацювання літератури;
- В) встановленні історичних фактів.

Послідовне розкриття зародження і розвитку історичних об'єктів передбачає:

- А) генетичний;
- Б) логічний;
- В) типологічний.

Система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю – це

- А) теорія;
- Б) наукова концепція;
- В) наукова школа.

Суб'єктом в історичному пізнанні виступає:

- А) історичне явище;
- Б) дослідник;
- В) історичне джерело.

Історик є:

- А) історичною особою;
- Б) об'єктом пізнання;
- В) суб'єктом пізнання.

Прагматична історія – це:

- А) донаукова історія;
- Б) наукова історія;
- В) принцип дослідження.

Дослідження, характерне своїми особливими цілями, методами отримання і перевірки нових знань – це:

- А) знання;
- Б) незнання;
- В) пізнання.

Особа, яка генерує ідею, збирає та опрацьовує наукову інформацію та відправляє її, є:

- А) комунікат;
- Б) комунікант;
- В) реципієнт.

Пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій – це:

- А) науковець;
- Б) наукове дослідження;
- В) комунікат.

Творчий колектив дослідників різних поколінь, які діють під керівництвом визнаного лідера – це:

- А) науковий факт;
- Б) наукова комунікація;
- В) наукова школа.

Обмін науковою інформацією між ученими і спеціалістами – це:

- А) науковий факт;
- Б) наукова комунікація;
- В) наукова школа.

Вчення про принципи, форми і способи науково-дослідницької роботи:

- А) наукова діяльність;
- Б) науковий факт;
- В) методологія.

Система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю:

- А) теорія;
- Б) наукова концепція;
- В) наукова школа.

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Загальна система оцінювання

Структура розподілу балів у ході аудиторно-самостійної роботи студентів (лютий – червень):

- 1) усні відповіді на семінарських заняттях з використанням візуалізованих презентацій своїх відповідей – 30 балів (три оцінки на дев'яти семінарських заняттях);
- 2) індивідуальна робота: – 20 балів;
- 3) контрольна робота (по темах семінарських занять) – 20 балів;
- 4) колоквиум (тестові завдання по лекційному матеріалі) – 30 балів;

Загальна кількість – 100 балів.

Підсумковий контроль – залік (червень):

Семестровий контроль у формі заліку передбачає, що підсумкова оцінка (у стобальній шкалі) з навчальної дисципліни визначається як сума оцінок за поточний контроль знань.

Вид контролю	Поточний контроль	Контрольна робота	Колоквиум	Індивідуальне завдання	Підсумкова залікова оцінка
Максимальна кількість балів, яку може набрати студент	30	20	30	20	100

При обчисленні підсумкового семестрового балу враховується:

Поточні оцінки успішності (5 – «відмінно», 4 – «добре», 3 – «задовільно», 2 – «незадовільно») – виставляються під час проведення семінарських занять;

Підсумкова оцінка за семінарські заняття виставляється студенту в кінці семестру за результатами роботи на семінарських заняттях і є середнім арифметичним (заокругленим до сотих) всіх отриманих оцінок за семінарські

заняття. Отримані «незадовільні» оцінки враховуються при додаванні оцінок і входять у загальну кількість отриманих оцінок.

Поточний контроль проводиться на всіх видах аудиторних занять. Основне завдання поточного контролю – перевірка рівня підготовки студентів до виконання конкретної роботи. Основна мета поточного контролю – забезпечення зворотного зв'язку між науково-педагогічним працівником та студентами у процесі навчання, забезпечення управління навчальною мотивацією студентів. Інформація, одержана при поточному контролі, використовується як науково-педагогічним працівником для коригування методів і засобів навчання, так і студентами для планування самостійної роботи. Особливим видом поточного контролю є колоквиум. Поточний контроль може проводитись у формі усного опитування або письмового експрес-контролю на практичних заняттях та лекціях, у формі виступів студентів при обговоренні питань на семінарських заняттях, у формі комп'ютерного тестування тощо. Результати поточного контролю враховуються при визначенні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Студенту, який має наукові публікації, виступи на наукових конференціях, бере активну участь в роботі студентського наукового гуртка, був учасником олімпіад, конкурсів з відповідної (чи суміжної) дисципліни *за поданням наукових керівників чи керівників наукових гуртків та рішенням кафедри* в підсумковий семестровий бал може додаватись **максимально 10 балів за участь в науковій роботі** (за умови, що підсумковий семестровий бал не перевищує 100 балів).

Принципи оцінювання роботи студентів на семінарських заняттях

Оцінювання знань студентів на семінарських заняттях проводиться за 5-ти бальною шкалою. На занятті пропонується якісне оцінювання знань студентів шляхом виставлення балів від «1» до «5». Позначення «0» виставляється студентові за відмову від відповіді на занятті через невідповідність, що впливатиме на його підсумкову рейтингову оцінку в кінці семестру. Кожен студент зобов'язаний взяти участь не менше як на одній третині семінарських занять, проведених у групі впродовж семестру.

Пропущене заняття або негативну оцінку студент зобов'язаний «відпрацювати» у формі, визначеній викладачем. При цьому може виставлятися оцінка, а попередня не впливатиме на середній бал студента.

Завдання контролю знань студентів під час проведення семінарських занять зводяться до того, щоб:

- виявити обсяг, глибину і якість сприйняття (засвоєння) матеріалу, що вивчається;

- визначити недоліки у знаннях і намітити шляхи їх усунення;
- виявити ступінь відповідальності студентів і ставлення їх до роботи;
- стимулювати інтерес студентів до предмета і їх активність у пізнанні.

Контроль знань студентів під час проведення семінарських занять може відбуватись в наступних **формах**:

- детальний усний аналіз поставлених питань;
- вибіркове усне опитування «з місця»;
- дискусійне обговорення питань;
- індивідуальне розв'язування практичних завдань, проблемних запитань чи завдань;
- фронтальне стандартизоване опитування за картками, тестами протягом 5-10 хв;
- письмова (до 30 хв.) самостійна робота по варіантах тощо.

Критерії поточної оцінки («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»)

Оцінка «п'ять» ставиться, якщо студент(ка) виявляє глибокі, повні, цілісні, міцні і творчо засвоєні знання програмного матеріалу, усвідомлені уміння і навички, необхідні для науково-дослідницької роботи; відповідь чітка і завершена, у письмовій роботі не повинно бути помилок. Ознайомлений(а) з найновішими досягненнями вітчизняної і зарубіжної історіографії, джерелознавства, науковими концепціями, та, головне вміє їх використовувати під час відповіді на запитання, вміє ставити під сумнів сталі принципи та ідеї. Знає теорію і методику науково-дослідницької діяльності, володіє понятійним апаратом, відмінно орієнтується в історичній хронології, володіє просторовою компетенцією (інтелектуальні операції, що дають змогу бачити за умовно-площинними зображеннями історичні факти, події та явища); створює розумний баланс між соціальною, економічною, політичною і культурною складовою історії, вміє систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати джерела з історії України. Повною мірою володіє історичним критичним мисленням, аналізом (вміти класифікувати джерельну інформацію на компоненти, розуміючи їх взаємозв'язки та організаційну структуру). Здатен (на) самостійно на основі сформованих ціннісних орієнтирів оцінювати суспільні явища, процеси і тенденції в Україні, дотримуючись принципів наукової об'єктивності й неупередженості, пропонувати способи розв'язання суспільних проблем, що дозволить в умовах неповної (недостатньої) інформації інтегрувати знання для розв'язання власних та суспільних проблем; буде переконливою аргументацією, рецензує відповіді ровесників. Вміє організовувати комплексний пошук, неупереджений аналіз та інтерпретацію історичних джерел (як українською, так й іноземними мовами); може використовувати сучасні інформаційно-технологічні ресурси у навчальній діяльності.

Може використати інноваційні технології. Має аналітичне та синтетичне мислення. Бере активну участь у групових формах роботи в межах етики

професійних взаємин, зокрема дискусіях, прес-конференціях, формує аргументацію, базовану на здобутих знаннях, демократичних переконаннях і гуманістичних цінностях; застосовує оптимальну стратегію діяльності, бере на себе відповідальність; проводить рефлексію, самооцінку та коригування пізнавальної діяльності; вміє долати труднощі, вдосконалює з високим рівнем автономності здобуті під час навчання компетенції тощо. Використовує під час навчання джерельний матеріал, здатен(на) його пропагувати через просвітницьку діяльність. Керується моральними та етичними нормами, з повагою і розумінням ставитися до інших світоглядних позицій, враховує гендерний підхід, поважає різноманітність та мультикультурність в Україні.

Оцінка «чотири» ставиться, якщо студент(ка) має глибокі і повні знання програмного матеріалу, усвідомлені уміння і навички, здатен (на) щодо їх застосування на практиці; відповідь чітка і практично завершена, у письмовій роботі є незначні помилки. Ознайомлений(а) з найновішими досягненнями вітчизняної історіографії, джерелознавства, науковими концепціями, та, головне вміє їх використовувати під час відповіді на запитання. Знає історичну термінологію і наукову періодизацію, володіє понятійним апаратом, добре орієнтується в історичній хронології, володіє просторовою компетенцією (інтелектуальні операції, що дають змогу бачити за умовно-площинними зображеннями історичні факти, події та явища); створює розумний баланс між соціальною, економічною, політичною і культурною складовою історії, вміє класифікувати, систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати джерельний історичний матеріал. Достатньо володіє історичним критичним мисленням, аналізом і синтезом. Здатен (на) самостійно на основі сформованих ціннісних орієнтирів оцінювати суспільні явища, процеси і тенденції в Україні, дотримуючись принципів наукової об'єктивності й неупередженості, пропонувати певні способи розв'язання суспільних проблем, що дозволить в умовах неповної (недостатньої) інформації інтегрувати знання для розв'язання власних проблем; будує аргументацію на основі 2-3 доказів, може рецензувати відповіді ровесників. Вміє організовувати пошук, аналіз та інтерпретацію історичних джерел (як українською, так й іноземними мовами); може використовувати сучасні інформаційно-технологічні ресурси у навчальній діяльності. Може порівнювати й оцінювати діяльність історичних осіб із позиції загальнолюдських та національних цінностей; визначати роль людського фактора у створенні джерел, однак не може розкрити внутрішні мотиви й зовнішні чинники діяльності історичних осіб.

Має певний рівень аналітичного та синтетичного мислення. Бере участь у групових формах роботи в межах етики професійних взаємин, зокрема дискусіях, прес-конференціях, формує аргументацію (в аргументації зустрічаються окремі неточності), базовану на здобутих знаннях, демократичних переконаннях і гуманістичних цінностях; застосовує оптимальну стратегію діяльності; проводить самооцінку пізнавальної діяльності, вдосконалює з достатнім рівнем автономності здобуті під час навчання компетенції тощо. Використовує під час навчання джерельний

матеріал, здатен(на) його пропагувати через просвітницьку діяльність. Керується моральними та етичними нормами, з повагою і розумінням ставитися до інших світоглядних позицій, враховує гендерний підхід, поважає різноманітність та мультикультурність в Україні.

Оцінка «три» ставиться, якщо у студента (ки) є суттєві помилки в знанні фактичного матеріалу (більше 50%), елементарні уміння і навички; не здатен (на) повною мірою використати знання, уміння і навички на практиці; відповідь не чітка і спрощена, у письмовій роботі є суттєві помилки. Ознайомлений(а) з досягненнями вітчизняної історіографії, джерелознавства, науковими концепціями, та не вміє їх використовувати під час відповіді на запитання, а просто перераховує. Посередньо знає історичну термінологію і володіє понятійним апаратом, задовільно орієнтується в історичній хронології, не достатньо володіє просторовою компетенцією; не вміє класифікувати, систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати джерельний історичний матеріал. Посередньо володіє історичним критичним мисленням, аналізом і синтезом. Здатен (на) посередньо оцінювати суспільні явища, процеси і тенденції в Україні, до кінця не здатен (на) інтегрувати знання для розв'язання власних та суспільних проблем. Не може переконливо аргументувати, рецензії відповідей ровесників поверхові. Вміє організовувати пошук історичних джерел, але не може їх критично проаналізувати. Не використовує сучасні інформаційно-технологічні ресурси у навчальній діяльності. Знає історичну персоналістику, але не може порівнювати й оцінювати діяльність історичних осіб із позиції загальнолюдських та національних цінностей; визначати роль людського фактора в історії, розкривати внутрішні мотиви й зовнішні чинники діяльності історичних осіб. Не використовує інноваційні технології і не має синтетичного мислення. Бере пасивну участь у групових формах роботи в межах етики професійних взаємин, зокрема дискусіях, прес-конференціях; не застосовує оптимальну стратегію діяльності, не бере на себе відповідальність; не проводить рефлексію, самооцінку та коригування пізнавальної діяльності. Керується моральними та етичними нормами, з повагою і розумінням ставитися до інших світоглядних позицій, враховує гендерний підхід, поважає різноманітність та мультикультурність в Україні. Вдосконалює з посереднім рівнем автономності здобуті під час навчання компетенції.

Оцінка «два» ставиться, якщо у студента (ки) елементарні знання фактичного матеріалу (до 25%), відсутні уміння і навички, тому не здатен (на) їх використати на практиці; відповідь не змістовна і не доречна, у письмовій роботі є суттєві помилки (більше 75%). Не ознайомлений(а) з досягненнями вітчизняної історіографії, джерелознавства, науковими концепціями та не вміє їх використовувати під час відповіді на запитання. Практично не знає джерелознавчу термінологію (до 25%), незадовільно орієнтується в історичній хронології (до 25%), не володіє просторовою компетенцією; не вміє класифікувати, систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати історичний матеріал. Не володіє історичним критичним

мисленням, аналізом і синтезом. Не здатен (на) оцінювати суспільні явища, процеси і тенденції в Україні. Відсутня об'єктивна і неупереджена аргументація, самооцінка і оцінка інших. Не вміє організовувати пошук історичних джерел, не може їх критично проаналізувати. Не використовує сучасні інформаційно-технологічні ресурси у навчальній діяльності. Знає історичну персоналістику на рівні переліку історичних постатей.

Не використовує інноваційні технології і не має синтетичного мислення. У групових формах роботи тільки присутній(я) без особистої відповідальності, стратегії; не дотримується норм професійної етики, не виявляє усвідомлення необхідності удосконалення професійних якостей, не вдосконалює здобуті під час навчання компетенції.

Вимоги індивідуального завдання

Індивідуальне завдання з курсу «Теорія і методика наукового дослідження» передбачає підготовку окремих складових студентської наукової роботи.

Структура індивідуальної роботи складається із наступних обов'язкових елементів:

- Титульний аркуш;
- Зміст;
- Вступна частина;
- Список використаної літератури.

Критерії оцінювання індивідуального завдання

Критерії	Бали
Повноцінна підготовка окремих складових наукової роботи з відображенням авторської позиції. При захисті використовує значний обсяг джерел і літератури, висновки самостійні, тези здійснені на високому рівні. Демонструє на високому рівні здатність використати знання, уміння і навички, необхідні для науково-дослідницької роботи. Може критично ставитися до результатів своєї праці, бачить шляхи подолання труднощів, виявляє усвідомлення необхідності	17-20 балів

удосконалення професійних якостей.	
Обгрунтоване розкриття проблеми. Вміє організувати пошук, аналіз та інтерпретацію історичної інформації; може використовувати сучасні інформаційно-технологічні ресурси у навчальній діяльності. Демонструє на достатньому рівні здатність використати знання, уміння і навички, необхідні для науково-дослідницької роботи. Може критично ставитися до результатів своєї праці, виявляє усвідомлення необхідності удосконалення професійних якостей.	13-16 балів
Тема розкрита неповно. Демонструє на посередньому рівні здатність використати знання, уміння і навички, необхідні для науково-дослідницької роботи. Може критично ставитися до результатів своєї праці, виявляє певне усвідомлення необхідності удосконалення професійних якостей.	9-12 балів
Робота суто компілятивного рівня. Студент може репродуктивно відтворити змісту історичних джерел, однак у його відповіді є помилки. Вміє організувати пошук історичної інформації, але не може її оформити належним чином. Не достатньо використовує сучасні інформаційно-технологічні ресурси під час підготовки завдання. Визначає роль людського фактора в історії, однак без необхідної аргументації.	5-8 балів
Проаналізовано лише окремий аспект. Захист завдання спрощений, із значними помилками. Не здійснено пошук джерельної інформації. Відсутня будь-яка аргументація. Відсутні самостійні висновки і синтетичні зв'язки. Не здатен використати наявний матеріал для роботи в школі. ІКТ використано недоречно. Не виявляє усвідомлення необхідності	1-4 бали

удосконалення професійних якостей.	
Завдання не зараховано	0 балів

Вимоги до контрольної роботи

Контрольна робота проводиться у письмовому вигляді, має декілька варіантів формалізованих завдань рівнозначної складності, на виконання яких відводиться 45 хвилин. Кожен варіант містить 7 завдань (1 – 2 –теоретичні, 3 – знання термінів, 4–7 – тестові завдання).

Розв'язуючи завдання контрольної роботи, студент повинен продемонструвати не репродуктивну, а творчу розумову, креативну діяльність.

Критерії оцінки виконання контрольної роботи

Оцінка за виконання контрольної роботи виставляється у 20 балах: 1- 10 балів, 2 – 3 бали, 3 – 3 бали, 4-7 – по 1 балу.

Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень за теоретичне (перше) завдання
1-2	У студента (ки) елементарні знання фактичного матеріалу (до 25%), відсутні уміння і навички, тому не здатен (на) їх використати на практиці; у письмовій роботі є суттєві помилки (більше 75%). Не вміє систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати історичний матеріал. Не володіє історичним критичним мисленням, аналізом і синтезом Не здатен оцінювати суспільні явища, процеси і тенденції в Україні. Відсутня об'єктивна і неупереджена аргументація. Не має синтетичного мислення, безвідповідально ставиться до обраного фаху.
3-6	Ознайомлений(а) з досягненнями вітчизняної історіографії, джерелознавства. Посередньо знає джерелознавчу термінологію і володіє понятійним апаратом, не вміє систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати історичні джерела. Посередньо володіє історичним критичним мисленням, аналізом і синтезом. Здатен (на) посередньо оцінювати та інтерпретувати історичні джерела, до кінця не здатен (на) інтегрувати знання для розв'язання власних та суспільних проблем. Не може переконливо аргументувати. Не має синтетичного мислення, враховує гендерний підхід, поважає різноманітність та мультикультурність в Україні. Демонструє вдосконалення з низьким рівнем автономності здобуті під час навчання компетенції.

7-8	<p>Студент(ка) має глибокі і повні знання програмного матеріалу, усвідомлені уміння і навички, здатен(на) щодо їх застосування на практиці; відповідь чітка і практично завершена, є незначні помилки (не більше 4). Ознайомлений(а) з найновішими досягненнями вітчизняної і зарубіжної історіографії, джерелознавства, науковими концепціями, та, головне вміє їх використовувати під час відповіді на запитання. Вміє класифікувати історичні джерела, але не достатньо їх інтерпретує. Знає наукову термінологію, володіє понятійним апаратом, добре орієнтується в історичній хронології, володіє просторовою компетенцією; створює розумний баланс між соціальною, економічною, політичною і культурною складовою історії, вміє систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати історичний матеріал. Демонструє вдосконалення з достатнім рівнем автономності здобуті під час навчання компетенції.</p>
10	<p>Студент(ка) виявляє глибокі, повні, цілісні, міцні і творчо засвоєні знання програмного матеріалу, усвідомлені уміння і навички, необхідні для роботи в навчальних закладах середньої освіти; відповідь чітка і завершена, у відсутні помилки (не більше 2). Ознайомлений(а) з найновішими досягненнями вітчизняної і зарубіжної історіографії, джерелознавства, науковими концепціями, та, головне вміє їх використовувати під час відповіді на запитання, вміє ставити під сумнів сталі принципи та ідеї. Знає наукову термінологію. На високому рівні володіє історичним критичним мисленням, аналізом і синтезом. Здатен (на) самостійно на основі сформованих ціннісних орієнтирів оцінювати суспільні явища, процеси і тенденції в Україні. Демонструє вдосконалення з високим рівнем автономності здобуті під час навчання компетенції.</p>

ГЛОСАРІЙ

Абстрагування – метод наукового дослідження, який полягає у мисленому виокремленні суттєвих, істотних ознак, аспектів, відношень предмета, процесу, явища.

Аксиоматичний метод – спосіб побудови наукової теорії у вигляді систем постулатів (аксіом) і правил висновку (аксіоматики), що дозволяють шляхом логічної дедукції отримати підтвердження певної теорії.

Аналіз – мислене або практичне розчленування цілого на частини.

Аналогія – метод пізнання, заснований на перенесенні однієї або кількох характеристик із відомого явища на невідоме.

Висловлювання – думка, виражена розповідним реченням, яка може бути істинною чи помилковою.

Гіпотеза – наукове припущення щодо пояснення явища дійсності, яке потрібно довести на практиці та обґрунтувати теоретично.

Дедукція – метод пізнання, заснований на висновках від загального до часткового (особливого).

Детермінізм – вчення про всезагальний об'єктивний закономірний взаємозв'язок і причинну зумовленість явищ соціоприродного середовища.

Дискурс – організація мовної діяльності (писемної, усної), яка пов'язана з певною проблематикою.

Догматизм – спосіб мислення, за яким певне вчення або положення вважають істиною, не враховуючи конкретних умов життя.

Експеримент – метод пізнання об'єктивної дійсності завдяки науково організованому дослідженню, ініціюванню процесів, явищ.

Епістемологія – теорія пізнання. Розділ філософії, в якому вивчаються закономірності й можливості пізнання, відношення знання до відчуттів, уявлень, понять об'єктивної реальності, досліджуються ступені й форми процесу пізнання, умови і критерії його достовірності й істинності.

Закон – необхідне, суттєве, стає співвідношення, що повторюється між окремими явищами.

Ідея – форма відображення зовнішнього світу, що охоплює цілі й перспективи його пізнання і практичного перетворення.

Індукція – метод пізнання, згідно з яким на основі висновків про часткове роблять висновки про загальне.

Конспект – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо.

Кореляція – співвідношення, відповідність, взаємозв'язок предметів або понять; у математичній статистиці – залежність між явищами або величинами, що не має чіткого функціонального характеру.

Курсова робота – робота студента, виконана як підсумок навчання на певному курсі. Сприяє розвитку ініціативи і самостійності, передбачає систематизацію, закріплення і розширення теоретичних знань студента, оволодіння навичками самостійної, теоретичної, експериментальної роботи, роботи з комп'ютерною технікою, користування літературними джерелами тощо.

Магістерська (дипломна) робота – самостійне дослідження, виконане студентом на завершальному етапі навчання в університеті. Є кваліфікаційним документом, на підставі якого Державна екзаменаційна комісія визначає рівень теоретичної підготовки випускника, його готовність до самостійної роботи за фахом, приймає рішення про присвоєння кваліфікації.

Метод – спосіб досягнення мети, сукупність прийомів і операцій теоретичного, практичного освоєння дійсності; спосіб певним чином організованої людської діяльності.

Методологія – вчення про способи організації і побудови теоретичної й практичної діяльності людини.

Методологія науки – вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання.

Моделювання – метод пізнання явищ і процесів, який ґрунтується на заміні, теоретичній або експериментальній, об'єкта досліджень (оригінала) подібним на нього (моделлю).

Наука – сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна з форм суспільної свідомості.

Наукова проблема – конкретне питання, яке виникає, коли наявних знань не достатньо для вирішення конкретного завдання, і спосіб, за допомогою якого можна здобути відсутні знання, невідомий.

Науковий напрям – сфера наукових досліджень наукового колективу, спрямованих на вирішення значних завдань у певній галузі науки.

Науковий факт – складова наукового знання, що відображає об'єктивні властивості речей та процесів, на основі яких визначають закономірності явищ, вибудовують теорії, формулюють закони.

Онтологія – вчення про буття, яке досліджує загальні основи, принципи буття, його структуру і закономірності.

Парадигма – сфера вільних ідей як первообраз, зразок, відповідно до якого бог-деміург створив світ суцього, в античній та середньовічній філософії; у сучасному трактуванні – система творчих методологічних й аксіологічних

(цілісних) установок, взятих усіма членами наукового співтовариства за зразок вирішення наукових завдань.

План – система взаємопов’язаних завдань, що визначають строки, порядок і послідовність виконання програм, окремих робіт, операцій; порядок, послідовність викладу матеріалу.

Плюралізм – філософська концепція, за якою буття утворене множиною самостійних, рівнозначних сутностей.

Позитивізм – напрям філософії, представники якого вважають всі істинні знання результатом досліджень спеціальних наук і заперечують пізнавальну цінність філософських знань.

Поняття – форма мислення, що забезпечує пізнання сутності явищ, процесів, узагальнення їх ознак.

Порівняння – метод пізнання дійсності, покликаний встановити спільні й відмінні параметри між процесами, явищами, об’єктами.

Пояснення – з’ясування особливостей ситуації, розкриття мотивів, причин певних процесів, явищ, подій.

Принцип – вихідний пункт теорії; те, що становить основу певної сукупності знань.

Прогнозування – сукупність засобів і прийомів мислення, що дають змогу на основі аналізу ретроспективних, екзогенних (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх) даних, а також їх змін у певному періоді часу вивести судження певної достовірності стосовно майбутнього розвитку об’єкта.

Регресія – імовірнісна залежність середнього значення певної величини від інших величини.

Релятивізм – визнання відносності, умовності й суб’єктивності пізнання, заперечення абсолютних етичних норм і правил.

Реферат – доповідь на певну тему, що передбачає огляд відповідних літературних та інших джерел; виклад змісту наукової роботи, книжки, статті.

Риторика – наука красномовства.

Самостійна робота – навчальна діяльність студента, спрямована на вивчення і оволодіння матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі викладача.

Синтез – об'єднання раніше виокремлених частин у ціле, в якому протиріччя і протилежність послаблюються або знімаються.

Спостереження – метод пізнання дійсності, який ґрунтується на безпосередньому сприйнятті процесів, явищ, об'єктів за допомогою органів чуття, без втручання в їх буття дослідника.

Судження – розумовий акт, що реалізує ставлення мовця до змісту висловлюваного.

Сутність – головне, основне, визначальне у предметі.

Сцієнтизм – абсолютизація ролі науки, зокрема домінування природничих наук у культурі, духовному житті суспільства.

Теза – коротко сформульовані основні положення доповіді, лекції, повідомлення тощо.

Тема – наукове завдання, що належить до конкретної галузі наукового дослідження.

Теорія – система достовірних знань про дійсність, яка описує, пояснює, передбачає явища конкретної предметної галузі.

Цитата – буквально відтворені фрагменти чужої промови чи статті для підтвердження власного погляду, полеміки з цитованим автором.

РЕКОМЕНДОВАНИЙ СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Базова

1. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і практики. Луцьк, 1998.
2. Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. М., 1986.
3. Зашкільняк Л. Вступ в методологію історії. Львів, 1996.
4. Котов В.Н. Введение в изучение истории. К., 1982.
5. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень. К., 2003.
6. Масинець А. Організація науково-дослідницької діяльності учнів у процесі підготовки до конкурсу-захисту МАН. Таврійський вісник освіти. 2014. №2. С.246–250.
7. Мельник Л.Г. Предмет і методологія історичної науки. К., 1995.
8. Мельник Л.Г. Розвиток наукового пізнання історії. К., 1983.
9. Могильницький Б.Г. Введение в методологию истории: Учебное пособие. М., 1989.
10. Приходько О. Науково-дослідницька робота учня-члена МАН: моніторинг якості. Українська мова і література в школі. 2016. №2. С. 48–49.
11. Пронштейн А.П., Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. К., 1990.
12. Мироненко Л. Формування навичок дослідницької діяльності учнів. *Майстерня вчителя: Додаток до газети: «Джерело»*. 2013. №1. С.2-3.
13. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. К., 2006.

Допоміжна

1. Барг М.А. Категории и методы исторической науки. М., 1984.
2. Бондаренко Г. Історичне пізнання: питання теорії і методики. Луцьк, 1998.
3. Губман Б.Л. Смысл истории: очерки современных западных концепций. М., 1991.
4. Дюркгейм Э. Метод социологии. К.–Харьков, 1999.

5. Данилевский И.Н. Вопросы и методики исторического исследования. М., 1986.
6. Добров Г.М. Наука о науке. К., 1998.
7. Єріна А.М., Єрін Д.Л., Захожай В.Б. Методологія наукових досліджень. К., 2004.
8. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. М., 1987.
9. Колінгвуд Р. Ідея історії. К., 1995.
10. Кузин Ф.А. Магистерская диссертация: Методика написания, правила оформления и порядок защиты. М., 1997.
11. Крип'якевич І.П. Нарис методики історичних досліджень. *Український історичний журнал*. №2. 1967.
12. Кушнарєнко Н.М. Наукова обробка документів. К., 2003.
13. Лудченко А.А. Основы научных исследований. К., 2000.
14. Методические вопросы науковедения. К., 2001.
15. Мельник Л.Г. Розвиток наукового пізнання історії. К., 1983.
16. Могильницький Б.Г. Введение в методологию истории: Учебное пособие. М., 1989.
17. Пріцак О. Історіографія і історіософія М.Грушевського. К. – Кембрідж, 1991.
18. Поппер К. Злиденність історизму. К., 1994.
19. Поппер К. Логика и рост научного знания. М., 1993.
20. Санцевич А.В. Методика исторического исследования. К., 1990.
21. Тойнбі Дж. Дослідження історії. В 2-х т. К., 1995.
22. Уйбо Т. Теория и историческое познание. Таллин, 1991.
23. Фромм Э. Душа человека. М., 1993.
24. Ясперс К. Истоки истории и цель. М., 1991.

Навчально-методичний посібник

**для студентів денної і заочної форм навчання
спеціальності 032 «Історія та археологія»**

Стефанюк Галина Василівна

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ:
ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ, ГЛОСАРІЙ,
САМОСТІЙНА РОБОТА**

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника», 2018

УДК 930 (093)

ББК 63.2